

İlk Osmanlı Türkçesi Ebeveyn-i Resûl Risâlesi *Ravzatü's-şafâ fi vâlideyi'l-Muştafâ*
– Aidiyet ve Muhteva Analizi –

The First Treatise on the Parents of the Prophet in Ottoman Turkish: *Rawdat al-şafâ fi wâliday al-Muştafâ*
– A Study on Its Authorship and Content –

Ulvi Murat KILAVUZ

Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bursa/Türkiye
Associate Professor Dr., Bursa Uludağ University, Faculty of Theology, Bursa/Türkiye
umkilavuz@uludag.edu.tr | orcid.org/0000-0002-5095-9522 | ror.org/03tg3eb07

Makale Bilgisi **Article Information**

Makale Türü **Article Type**

Araştırma Makalesi Research Article

Geliş Tarihi **Date Recieved**

06 Nisan 2022 06 April 2022

Kabul Tarihi **Date Accepted**

31 Mayıs 2022 31 May 2022

Yayın Tarihi **Date Published**

30 Haziran 2022 30 June 2022

İntihal **Plagiarism**

Bu makale, iTenticate yazılımı ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned with iTenticate software. No plagiarism detected.

Etik Beyan **Ethical Statement**

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Ulvi Murat Kılavuz).

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Ulvi Murat Kılavuz).

CC BY-NC-ND 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır.

Licensed under CC BY-NC-ND 4.0 license.

Atıf | Cite As

“İlk Osmanlı Türkçesi Ebeveyn-i Resûl Risâlesi *Ravzatü's-şafâ fi vâlideyi'l-Muştafâ* – Aidiyet ve Muhteva Analizi –”. *Kader* 20/1 (Haziran 2022), 236-262. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.1099288>

Öz

Hz. Peygamber'in anne-babasının (*ebeveyn-i Resûl*) dinî ve uhrevî durumu tartışması, Hz. Peygamber'den varit olan birtakım rivayetlere kadar dayanmaktadır. Çerçeve bir ilke olarak fetret ehli bağlamında değerlendirilebilecek bu husus, öyle görünüyör ki ilk olarak Şîa tarafından imâmet anlayışlarının bir uzantısı olarak itikâdî bir mesele hâline getirilmiştir. Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) *el-Fıkhü'l-ekber*'de “ebeveyn-i Resûl'ün küfür/câhiliye” üzere öldüğü yönündeki ifadesi, buna karşılık bir Sünnî tavrı alış olarak görünmenin yanında, ilerleyen süreçte bazı âlimlerin meseleye yaklaşımını da belirlemiş ve ayrıca bir tartışma alanı oluşturmuştur.

Konuya ilişkin ilk müstakil risâleler Gazzâlî (ö. 505/1111) ve Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'ye (ö. 543/1148) nispet edilmekle birlikte bu metinler günümüze ulaşmamıştır. Elimizdeki en erken örnekler, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) kaleme aldığı altı risâledir.

el-Fıkhü'l-ekber'in Osmanlı ilim dünyasının ilgi alanına girmesiyle, Osmanlı'da da ebeveyn-i Resûl literatürü oluşmuştur. İbrâhîm el-Halebî (ö. 956/1549), İbnü'l-Hatîb el-Amâsî (ö. 940/1534) ve Kemalpaşazâde (ö. 940/1534) gibi ilk örneklerden başlayarak Osmanlı muhitinde de söz konusu risâleler daha çok Arapça telif edilmiştir. Öyle görünüyör ki *Ravzatü's-şafâ* konuya tahsis edilen tespit edilebilmiş ilk Osmanlı Türkçesi risâledir.

Kütüphane katalogları, bazı biyo-bibliyografik kaynaklar ve ebeveyn-i Resûl meselesine değinen bazı modern çalışmalarda *Ravzatü's-şafâ*, hatalı biçimde Vecdî Ahmed Efendi isminde bir müellife nispet edilmiştir. Bu durum, kuvvetli ihtimalle, risâlenin giriş kısmında müellifin kendisini başka bir belirlemeye gitmeksizin “Vecdî” olarak tanımlamasından kaynaklanmıştır. Risâlenin müellifi olarak gösterilen “Vecdî Ahmed Efendi”nin kimliği hakkında da Bursalı Mehmed Tâhîr'in *Osmanlı Müellifleri* isimli eserinde geçen bilgiden daha öte bir veri ortaya konulamamıştır.

Müellifin, eserin yazılış sebebi ve sürecine ilişkin beyanları, konuyu ele alış biçimi ve ortaya koyduğu veriler gibi metin içi işaretler ise risâlenin Nûh b. Mustafa el-Konevî'ye (ö. 1070/1660) ait olduğunu göstermektedir. Bu durum, Nûh b. Mustafa'nın başka pek çok eserinde de kendisini Vecdî olarak takdim etmesiyle örtüşmektedir.

Öyle görünüyör ki Nûh b. Mustafa'nın risâlesinde ebeveyn-i Resûl'ün ehl-i necât olduğu görüşünü savunması ve bunu yaparken öncelikli olarak onların ölümden sonra diriltildikleri ve Hz. Peygamber'e iman ederek ruhlarının tekrar kabzedildiği görüşüne dayanması, Ebû Hanîfe'ye nispet edilen görüş, Nûh'un Halvetîliğe/Gülşenîliğe intisap edecek derecedeki sûfî kimliğinin yanı sıra Osmanlı toplumunda gittikçe yaygınlaşan tasavvuf ve bunun dolayısıyla nûr-i Muhammedî düşüncesi, Hz. Peygamber'e nispet edilen rivayetlerin otoritesi ve toplumsal muhayyilede Hz. Peygamber'e ilişkin algı gibi pek çok bileşenden kaynaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, *ebeveyn-i Resûl*, Ebû Hanîfe, Nûh b. Mustafa, Vecdî Ahmed Efendi, *nûr-i Muhammedî*.

Abstract

The debate on the Prophet's parents' (*abawayn al-Rasûl*) religious status and their position in the hereafter goes back to several narrations from the Prophet himself. This subject, which can principally be considered part of the problem of the religious status of *ahl al-fatrah*, seems to be raised by the Shi'ah as an issue of creed in line with their understanding of imamate. Abû Hanîfah's (d. 150/767) statement in his *al-Fiqh al-akbar* that “Prophet's parents passed away on *kufri/jâhiliyyah*” is seen as a Sunnî reaction to this earlier position and led to a new area of discussion shaping the approach of several scholars to the issue.

The earliest treatises dedicated to this issue are attributed to al-Ghazzâlî (d. 505/1111) and Abû Bakr Ibn al-'Arabî (d. 543/1148), but these works did not survive to this day. The earliest examples available today are the six epistles that al-Suyûtî (d. 911/1505) penned.

Literature on the Prophet's parents flourished during the Ottoman times after the introduction of *al-Fiqh al-akbar* to the Ottoman scholarship. Starting with the first examples that belong to İbrâhîm al-Halabî (d. 956/1549), İbn al-Khatîb al-Amâsî (d. 940/1534), and Kamâlpashazâdah (d. 940/1534), the treatises in question were mostly written in Arabic in the Ottoman scholarly milieu. Consequently, it seems that *Rawdat al-şafâ fi wâliday al-Muştafâ* is the first treatise dedicated to the issue in Ottoman Turkish.

In the library catalogue records, some bio-bibliographical sources, and consequently in some modern studies on the issue of *abawayn al-Rasûl*, *Rawdat al-şafâ* wrongly attributed to a certain Wajdî Aḥmad Efendi (in Turkish: Vecdî Ahmed Efendi). This is probably due to the author's presentation of himself in the introduction as just “Wajdî,” without making further description. Besides the data in Bursalı Mehmed Tâhîr's *Osmanlı Müellifleri*, no more information could be provided about the identity of Wajdî Aḥmad Efendi who is shown as the author of the treatise.

Intra-textual signs such as the author's words about the reason and process of writing the work, the way he handled the subject and the evidence he put forward indicate that the treatise belongs to Nūḥ ibn Muṣṭafá al-Qūnawī (d. 1070/1660). Indeed, it overlaps with the fact that Nūḥ ibn Muṣṭafá presented himself as Wajdi in many of his other works.

Seemingly the fact that Nūḥ ibn Muṣṭafá defends the view that the parents of the Prophet are among the people of salvation (*ahl al-najāh*), and while doing this, he was mainly based on the view that they were resurrected after death and that their souls are recaptured after they believed in the Prophet, stem from various reasons such as the view that attributed to Abū Ḥanīfah, Nūḥ's Sufi identity to the extent that he was initiated to the Khalwatiyyah/Gulshaniyyah along with the ever-growing Sufi influences and the consequent idea of *nūr-i Muḥammadī* in the public sphere, the authority of the narrations attributed to the Prophet, and perception about the Prophet Muḥammed in the public imagination.

Keywords: Kalām, parents of the Prophet (*abawayn al-Rasūl*), Abū Ḥanīfah, Nūḥ ibn Muṣṭafá, Wajdi Aḥmad Efendi (Vecdī Ahmed Efendi), *nūr-i Muḥammadī*.

1. Ebeveyn-i Resūl Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Çerçevesi

Hız. Peygamber'in nübüvvetinden önce irtihal etmeleri sebebiyle anne-babasının dinî ve dolayısıyla uhrevî durumu meselesi, esasen fetret ehlinin dinî sorumluluğu ve âhiretteki durumlarının ne olacağı tartışmasının bir alt başlığı olarak görülebilir. Ancak Hız. Peygamber'in ebeveyni olmaları, onların dinî durumunun Hız. Peygamber'in konumuna bir tesirinin olup olmadığı, en azından Peygamber'i tazim gerekliliğinin onlar hakkında ortaya konulacak ifade ve tespitler noktasında da ahlâkî bir yükümlülük oluşturup oluşturmayacağı gibi hususlar, ebeveyn-i Resūl meselesini özel bir ilgi alanı hâline getirmiştir. Hız. Peygamber'in, "anne-babasının durumunun ne olduğunu merak ettiği"ne dair rivayetlerin¹ yanı sıra bazı sahabîlerin kendi anne-babalarının durumunu sormalarına cevaben Hız. Peygamber'in cehennemlik olduklarını söylediği, ardından da "Şüphesiz benim babam da senin baban da cehennemdedir."² ve "Şüphesiz benim annem sizin annenizle beraberdir.", "Şüphesiz benim annem de ikinizin annesiyle birlikte cehennemdedir."³ yahut "Yoksa sen, annenin benim annemle birlikte olmasına razı değil misin?"⁴ buyurarak kendi ebeveyni hakkında da aynı hükmü ortaya koyduğu şeklindeki rivayetler meselenin nassî zeminini teşkil etmiştir.

Bu hadislerde geçen ibareleri anlama veya doğru yorumlama çabasının ötesinde, meselenin bir dönemden itibaren itikâdî bir husus olarak da tartışılmaya başladığı anlaşılmaktadır. Yazılı literatürde konuya ilişkin bilinen ilk tespit, Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) *el-Fıkhü'l-ekber*'inde "Resûlullah'ın anne-babası küfür üzere öldüler." şeklinde yer almaktadır.⁵ Her ne kadar Ebû

¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî: Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Cîze: Dâru Hecr, 2001), 2/481; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*, thk. Hişâm Semîr el-Buhârî (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 2/92. Söz konusu rivayette, Hız. Peygamber'in bu sorusu "Şüphesiz biz seni hak ile, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehennemlik olanlardan sorumlu tutulacak değilsin." (el-Bakara 2/119) âyetinin nüzul sebebi olarak zikredilmektedir. Dolayısıyla söz konusu rivayet, ebeveynin kâfir oldukları (en azından küfür üzere öldüklerini) savunanların önemli delillerinden birini teşkil etmiştir.

² Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî, *Şahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1955-1956), "İmân", 347; Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Beyrut: Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, ts.), "Sünnet", 17; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned* (Kahire: y.y., 1313 H), 3/119, 268.

³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 2/396.

⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/11.

⁵ Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Fıkhü'l-ekber* (Ankara: Milli Kütüphane, 1318/3), 54b.

Hanîfe'nin metninin orijinalinde böyle bir ifadenin yer almadığı veya müstensihler tarafından yanlış okunup sonradan bu şekilde metnin yaygınlaştığı yönünde iddialar bulunsa da, bu ifadenin Ebû Hanîfe'ye aidiyeti âlimlerin çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir.⁶ İfadenin *el-Fıkhü'l-ekber* metninde yer alması, kuvvetle muhtemeldir ki ebeveynin ehl-i necât ve cennetlik olduğu kanaatinin Şîa tarafından hararetle biçimde savunulmasından kaynaklanmaktadır. Zira Hz. Peygamber'in soyundan gelen imamların mâsumiyeti Şîa'nın temel inanç esaslarından biri olduğundan, bu mâsumiyetin temellendirilebilmesi adına Hz. Peygamber'in fûruu için öngörülen ismet, usûlünü de içine alacak şekilde genişletilmiş, buna binaen Hz. Âdem'e kadar ataları içerisinde hiçbir kâfirin bulunmadığı iddiası ortaya konulmuştur. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in annesi Âmine ve -imamlar silsilesinin başı Hz. Ali'nin babası olması hasebiyle- Ebû Tâlib'in de mümin olduğu, Şîa'nın (özelde İmâmîyye) üzerinde icmâ ettiği itikâdî esaslar arasında kaydedilmiştir.⁷

Konunun Sünnî müellifler tarafından muhtelif eserlerde ele alınmasının yanı sıra üzerine müstakil bir telif literatürü de oluşmuştur. İlk örnekleri teşkil eden, Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) nispet edilen *Kitâb fi ahvâli vâlideyi'r-Resûl* ile Ebû Bekr İbnü'l-Arabî'nin (ö. 543/1148) *Lübbü'l-ûkûl fi ebeveyi'r-Resûl*'ü günümüze ulaşmamıştır. Modern literatürde İbnü'l-Cezerî'ye nispetle (ö. 833/1429) *er-Risâletü'l-beyânîyye fi haqqı ebeveyi'n-Nebî* adıyla kaydedilen risâlenin, bu literatüre ait elimize ulaşan ilk eser olduğu ifade edilmekle birlikte,⁸ bu eserin ona değil, İbn Hacer el-Heytemî

⁶ Bu tartışmaların bir yansıması olarak *el-Fıkhü'l-ekber*'in günümüze ulaşan nüshalarının bir kısmında bu ibare bulunurken bazısında yoktur. Bu durum eser üzerine yazılan şerhlerde de göze çarpmaktadır. Bazı şerhlerde bu ifade şerh edilmemiş iken bazısında yer verilmiş ve açıklamaya girilmiştir. Söz konusu ibarenin Ebû Hanîfe'ye aidiyeti ve anlaşılma biçimi konusundaki tartışmalar için bk. Mustafa Akçay, "Hz. Peygamber'in Anne-Babasının (Ebeveyn-i Resûl) Dînî Konumuna Dair Ebû Hanîfe'ye Atfedilen Görüş Etrafındaki Tartışmalar", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2009), 1-27.

⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Mûsâ İbn Bâbeveyh el-Kummî, *el-İtikâdât*, thk. İsmâüddin es-Seyyid (Kum: el-Mu'temeru'l-Âlemî li-Elfiyyeti'ş-Şeyh el-Müfîd, 1413 H), 110; Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî Şeyh Müfîd, *Evâ'ilü'l-makâlât*, thk. İbrâhim el-Ensârî (Kum: el-Mu'temeru'l-Âlemî li-Elfiyyeti'ş-Şeyh el-Müfîd, 1413 H), 45-46. Esasen, Şîa açısından meselenin gündeme gelmesinin temel saikinin, Ebû Tâlib'in imanını savunma olduğu söylenebilecektir. Bu meselenin tartışılmasının, özellikle Muâviye'nin hilâfete geçişi ile birlikte keskinleşen Emevî-Hâşimî çekişmesinde kendini bulan siyasî bir zemini olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu meyanda bizzat Hz. Ali ve onun üzerinden Ebû Tâlib'i eleştiren, hattâ ısrarla Ebû Tâlib'in kâfir olduğunu vurgulayan rivayetler ve söylemler ön plana çıkarılmıştır. Buna karşılık erken dönemden itibaren Şîi ulemâ Ebû Tâlib'in ehl-i necât olduğunu savunmuştur. Şeyh Müfîd'den (ö. 413/1022) itibaren de Ebû Tâlib'in imanına dair özel bir literatür oluşmaya başlamıştır. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Halil İbrahim Bulut, *Şîi Sünnî Polemiğinde Ebû Tâlib ve Dinî Konumu* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2011), 148-206, 218-227; Nebil A. Husayn, "Treatises on the Salvation of Abû Tâlib", *Shii Studies Review* 1 (2017), 3-41; Halil İbrahim Bulut – Cebrail Küllü, "Şeyh Müfîd'in Ebû Tâlib'in Dinî Konumuna Dair Görüşleri", *e-Makâlât: Mezhep Araştırmaları Dergisi* 14/2 (2021), 754-779. Yukarıda ifade edildiği üzere Ebû Hanîfe'nin, ebeveyn-i Resûl için "Resûlullah'ın anne-babası küfür üzere öldüler." şeklinde nispeten temkinli bir ifade kullanmayı tercih ederken, hemen devamında "amcası Ebû Tâlib kâfir olarak öldü." diyerek daha kesin bir hüküm ortaya koyması (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber* [Millî Kütüphane, 1318/3], 54b), meselenin siyasî zeminden intikalle Şîa açısından daha o zamanda -Ebû Tâlib'i merkeze alarak- net bir mezhebî iddiaya dönüştüğünü, onun da buna muhalif bir Sünnî kabul ortaya koyduğunu göstermektedir.

⁸ Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/556; Akçay, *Hiz. Peygamber'in Anne-Babasının Dinî Konumu ve Ebeveyn-i Resûl Risâleleri* (İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2005), 195-202.

(ö. 974/1567) ile muasır ya da ondan sonra yaşamış bir başka “Cezerî (Cizreli)” âlime ait olduğu tespit edilmiştir.⁹

Ebeveyn-i Resûl literatüründe en önemli konumu ihraz eden ise şüphesiz konuya dair altı müstakil risâle kaleme alan ve hemen tüm rivayetleri derleyerek nihayetinde ebeveynin ehl-i necât olduğu görüşünü savunan Süyûtî’dir (ö. 911/1505). Onun eserlerinin, kaynaklık etme ya da red tarzında sonraki geleneği büyük ölçüde etkilediğini söylemek mümkündür.

2. Ebeveyn-i Resûl Tartışmalarının Osmanlı Fikir Coğrafyasında Tezahürü

Ebeveyn-i Resûl meselesinin Osmanlı ilim ve fikir dünyasında canlı bir tartışma hâline gelmesinin temel sebeplerinden birisinin, Ebû Hanîfe’nin konuya ilişkin beyanı olduğu anlaşılmaktadır. VIII./XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren *el-Fıkhü’l-ekber* üzerine şerh ya da meseleye dair müstakil risâle kaleme alan müelliflerin konuyu tetkik etmeleri ve bir kısmının açık ifadeleri bunun göstergesidir.¹⁰ Osmanlı ulemasının çoğunluğunun Hanefî kimliği ve *el-Fıkhü’l-ekber* şerhlerinin yazımı yanında, toplum içerisinde tasavvufun ve beraberinde nûr-i Muhammedî gibi birtakım anlayışların yaygınlık kazanmış olması, öyle görünüyor ki meseleyi sadece ilmî zeminde tartışılır olmaktan çıkararak, toplumda da karşılık bulan, en azından merak konusu hâline gelen bir noktaya taşımıştır. Bu noktada, Osmanlı topraklarında konuya ilişkin en erken tarihli risâle, İbnü’l-Hatîb el-Amâsî’ye (ö. 940/1533) aittir. Ebeveyn-i Resûl’ün ehl-i necât olduğunu muhtelif delillerle savunurken nûr-i Muhammedî düşüncesine de atıf yaptığı¹¹ bu eserin telifini Safer 931/1524 tarihinde tamamlamıştır.¹² İbrâhim el-Halebî’nin (ö. 956/1549), İbnü’l-Hatîb’den hemen sonra, Şevval 931’de telif ettiği *Risâle fi hakki ebeveyi’r-Resûl’ü* ise kendi ifadesiyle “bazı kişilerin Hz. Peygamber’in Hz. Âdem’e kadar uzanan baba ve ecdadı içerisinde kâfir olan kimsenin bulunmadığı şeklinde Kitap, Sünnet ve icmâa aykırı olan bir görüş ileri sürüp bunun aksini savunanların boyunlarının vurulması gerektiğini söyledikleri bilgisinin kendisine ulaşması” sebebiyle kaleme alınmıştır.¹³ Kuvvetli ihtimalle yine ona ait olan *Risâle fi şerefi’l-Şuraşî Nebiyyinâ* isimli risâle ile birlikte bu iki eserde Halebî, İbnü’l-Hatîb’in tam aksi istikamette ebeveynin kurtuluşa ermediği

⁹ Kadir Gömbeyaz, “İbnü’l-Cezerî’ye Nispet Edilen Ebeveyn-i Resûl Risalesi Üzerine Birtakım Mülâhazalar”, *Uluslararası İbnü’l-Cezerî Sempozyumu 01-04 Kasım 2018/Bursa* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 907-922.

¹⁰ Hakîm İshâk er-Rûmî, *Şerhu’l-Fıkhî’l-ekber el-müsemmâ Muhtaşaru’l-hikmeti’n-nebeviyye*, thk. Bajazid Niceviç (Beirut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2015), 346-350; İlyas b. İbrâhim es-Sînobî, *Şerhu’l-Fıkhî’l-ekber (Fıkh-ı Ekber Şerhleri ve İlyâs b. İbrâhîm es-Sînobî’nin Fıkh-ı Ekber Şerhi* içinde), thk. Fethi Kerim Kazanç (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991), 141; Molla Muhyiddin Mehmed Bahâeddinzâde, *el-Kavlü’l-faşl şerhu’l-Fıkhî’l-ekber li’l-İmâmi’l-a’zam Ebî Hanîfe* (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 1990), 393-396; İbrâhim b. Muhammed b. İbrâhim el-Halebî [?], *Risâle fi şerefi’l-Şuraşî Nebiyyinâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 2061/2), 73a; Molla Ebü’l-Hasen Nûreddin Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Edilletü mu’tekdâ Ebi Hanîfe fi ebeveyi’n-Nebî (Mecmû’u resâ’ili’l-‘Allâme el-Mullâ ‘Alî el-Kârî* içinde), der. Muhammed Hallûf el-Abdullah, thk. Muhammed Târık Mağribiyye (İstanbul: Dâru’l-Lübâb, 2016), 5/498.

¹¹ Muhyiddin Mehmed b. Molla Kâsım İbnü’l-Hatîb el-Amâsî, *İnbâ’ü’l-İştifâ’ fi hakki âbâ’i’l-Muštâfâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, 405/4), 81a; İbnü’l-Hatîb, *İnbâ’ü’l-İştifâ’ fi hakki âbâ’i’l-Muštâfâ* (İstanbul: Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Veliyyüddin, 484), 4a.

¹² İbnü’l-Hatîb, *İnbâ’ü’l-İştifâ’* (Çelebi Abdullah, 405/4), 109b.

¹³ İbrâhim el-Halebî, *Risâle fi hakki ebeveyi’r-Resûl*, thk. Ebü’l-Berâ’ Ali Rızâ b. Abdullah b. Ali Rızâ el-Medenî (Kahire: Dâru’l-Meâric, 2008), 21.

tezini savunmaktadır.¹⁴ Söz konusu risâleler –şayet bizzat İbnü'l-Hatîb'i red sadedinde telif edilmemiş ise– dönemin fikir dünyasında artık meselenin canlı bir tartışma konusu hâline geldiğini göstermektedir. Kendi vechesinden “bid'atlarla mücadele eden” kimliği ve bir yandan cehrî zikir, deveran, raks gibi uygulamalar özelinde tasavvuf, bir yandan da İbnü'l-Arabî karşıtı söylemleriyle ön plana çıkan Halebî'nin bu risâlelerini de hem Ebû Hanîfe otoritesinin etkisi hem de tasavvufî anlayışlara karşıtlığının yansıması olarak görmek mümkündür. Nitekim yaklaşık bir asır sonra Kadızâdeliler ile Sivâsîler/Halvetîler arasında zuhur eden ve toplumsal yansımaları da olan –ebeveyn-i Resûl meselesinin de bir parçasını teşkil ettiği– tartışmalarda Halebî, Kadızâdeliler açısından bir referans noktası olarak görülmüştür.¹⁵

Mezkûr iki isimle hemen aynı dönemde, başka saikler yanında kuvvetli ihtimalle Molla Kâbız (ö. 934/1527)¹⁶ hadisesi neticesinde bir risâle kaleme alan Kemalpaşazâde (ö. 940/1534) ile birlikte Osmanlı muhitinde de ebeveyn-i Resûl risâleleri geleneği başlamıştır.

Bu ilk örneklerden başlayarak Osmanlı coğrafyasında da ebeveyn-i Resûl risâlelerinin daha ziyade Arapça kaleme alındığını söylemek mümkündür. Maamâfih, yekûn içerisinde büyük yer tutmamakla birlikte Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınan risâleler de mevcuttur. Kâtib Çelebi'nin, 1067/1656 tarihinde telif ettiği *Mizânü'l-hak*'ın sekizinci faslında konuya yer vermesi Osmanlı Türkçesi ebeveyn literatürünün erken örneklerinden birini teşkil etse de bu müstakim bir risâle değildir.¹⁷ Şam hadis âlimlerinden Ali b. Sâdık b. Muhammed ed-Dağîstânî'nin (ö. 1199/1785) *Risâle fi işbâti'n-necât ve'l-îmân li-vâlidey Seyyidi'l-ekvân* isimli eserinin Gevrekzâde Hasan Efendi (ö. 1216/1801) tarafından *Terceme-i Risâle-i Dağîstânî fi hakki'l-ebeveyni'l-muhteremeyn* ismiyle yapılan tercümesi de Türkçe ebeveyn-i Resûl risâleleri literatürünün bir örneği olmakla birlikte, nihayetinde Arapça orijinli bir eserdir.¹⁸ Binaenaleyh, Müstakîmzâde'nin (ö. 1202/1788) *Risâle fi îmâni ebevey Resûlillâh (Risâle fi hakki'l-ebeveyn)* isimli risâlesi¹⁹ Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınan

¹⁴ Risâlenin metni, muhtevası ve aidiyet tespiti için bk. Gömbeyaz, “Ebeveyn-i Resûl Meselesine Özgün Yaklaşımlar: İbrahim el-Halebî'ye (ö. 956/1549) Nispet Edilen Bir Risâlenin Neşri ve Analizi”, *Bilimname* 38/2 (2019), 57-81.

¹⁵ Mehmet Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği: Tarihsel-Sosyolojik Bir Tahlil Denemesi* (Ankara: Otorite Yayınları, 2015), 220-221; Ali Durmuş, *Osmanlı Hanefîlerinin Hanefîliğe Eleştirisi: Kadızâdeliler Hareketi* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 86, 380-382. Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657), ebeveyn meselesinin bir fikir savaşına dönüştüğünü ifade etmekte ve bu hususta Halebî'nin öncülük ve referans olma rolüne de işaret etmektedir; Hacı Halife Mustafa b. Abdillâh Kâtib Çelebi, *Mizânü'l-hak fi ihtiyârî'l-ehak* (İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Gazetehânesi 1280 H), 50, 58.

¹⁶ Molla Kâbız, Kanunî Sultan Süleyman döneminde Hz. İsa'nın Hz. Muhammed'den daha üstün olduğu yolunda iddialar ortaya atan ve bu iddiaları çeşitli yerlerde yaymaya başlayan bir âlimdir. Molla Kâbız ve onun idamı ile neticelenen serencamı hakkında bk. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), 230-236; İlyas Üzümlü, “Molla Kâbız”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/254-255.

¹⁷ Kâtib Çelebi, kendi döneminde [Kadızâdeliler ile Sivâsîler/Halvetîler arasındaki ihtilafta] ebeveyn-i Resûl meselesinin de bir mücadele alanı hâline gelmesi sebebiyle böyle bir fasıl açtığını belirtmektedir. Ebeveynin küfür üzere öldüğü hükmünün yer aldığı *el-Fikhü'l-ekber*'in Ebû Hanîfe'ye aidiyeti ve bu ifadenin kullanılma gerekçesine dair izahı temel alarak ebeveyn-i Resûl tartışmasını değerlendirmekte, bu meyanda fetret ehlinin durumu ve peygamberlerin ebeveyni ya da soyundan gelenlerin mümin olmasının zorunlu olup olmadığı gibi hususlara da değinmektedir; Kâtib Çelebi, *Mizânü'l-hak*, 50-60.

¹⁸ Gevrekzâde Hasan Efendi (çev.), *Terceme-i Risâle-i Dağîstânî fi hakki'l-ebeveyni'l-muhteremeyn*, mlf. Ali b. Sâdık b. Muhammed ed-Dağîstânî (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 1859), 26b-36a.

¹⁹ Müstakîmzâde Süleyman Sa'deddin, *Şanlı Anne-Babaya Dair (Risâle-i Vâlideyn-i Mâcideyn - Fikh-i Ekber Şerhi Şerifi'l-Akide ve Diğer Risaleleri içinde)*, haz. Uğur İncebilir (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2018), 209-220.

nadir örneklerden birisi olarak gösterilebilir. Nûh b. Mustafa el-Konevî'nin (ö. 1070/1660) ebeveyn meselesine tahsis edilmiş, emsallerine göre oldukça hacimli eseri *Mürşidü'l-hüdâ* ile birlikte, Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış ilk ebeveyn-i Resûl risâlesi örneği ise sadece tek nüshasının günümüze ulaşabildiği anlaşılan²⁰ *Ravzatü's-şafâ fi vâlideyi'l-Muştafâ*'dır ve katalog kayıtlarında Vecdî Ahmed Efendi'ye (ö. ?) nispet edilmiştir. Vecdî Ahmed Efendi'nin kimliğine dair kısıtlı bilginin ilk bakışta sadece Bursalı Mehmed Tâhir'in *Osmanlı Müellifleri*'nde yer aldığı görülmektedir. Bursalı, onu "ilim erbabından, [doğma büyüme] İstanbullu (*şehrî*) bir zât" olarak tanımlamakta, bir kısım eserlerini zikretmekte ve en nihayet "Nakşibendiyye tarikatine müntesip olduğu" bilgisini vermektedir.²¹ *Ravzatü's-şafâ fi vâlideyi'l-Muştafâ*'yı da Vecdî Ahmed'in eserleri arasında sayan Bursalı'nın, yine ona nispet ettiği *Zübdetü'l-keâm fî mâ yahtâcü ileyhi'l-hâşş ve'l-âmm* isimli eserin telif tarihi olarak verdiği hicrî 1043 tarihine dayanarak bir iltibas sonucu Vecdî Ahmed'in vefat tarihi hem katalog kayıtlarında hem de modern literatürde 1043/1633 olarak verilmektedir. Yine kuvvetle muhtemeldir ki katalog kaydı ve Bursalı'nın beyanından hareketle *Ravzatü's-şafâ*, Vecdî Ahmed Efendi'nin eseri olarak değerlendirilmektedir.²² İlginçtir ki Vecdî Ahmed ile yakın sayılabilecek bir dönemde yaşayan Nûh b. Mustafa el-Konevî, Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-nihâl*'inin bazı kısımlarını çıkarıp ihtisar, bazı kısımlarını tadil ve orijinal eserde olmayan bazı bahisleri ilave ederek hazırladığı tercüme-telif karışımı eseri *Terceme-i Milel ve Nihâl*'de, Ehl-i sünnet itikadının delillerine hasrettiği kısımda, Ebû Hanîfe'nin ifadesi üzerinden ebeveyn-i Resûl meselesine değinmekte, tarafların konuya ilişkin görüşlerini verdikten sonra "meseleye dair kendisinin de birisi hacimli diğeri muhtasar iki telifinin olduğunu, hacimli olanın adının *Mürşidü'l-hüdâ*, muhtasar olanın adının ise *Ravzatü's-şafâ fi vâlideyi'l-Muştafâ* olduğunu" söyleyerek konuya ilişkin ayrıntıya ulaşmak isteyenlerin bu eserleri mütalaa etmesini salık vermektedir.²³

3. *Ravzatü's-şafâ*'nın Aidiyeti

Nûh b. Mustafa'nın ebeveyn-i Resûl konusundaki eserlerine dair yukarıdaki beyanının *-Mürşidü'l-hüdâ*'ya ilişkin- birinci kısmının, günümüze ulaşan eser sebebiyle doğruluğu kesin olduğundan, ikinci kısmı, yani *Ravza* isimli bir eseri olduğu beyanını da doğru kabul etmek gerektiği açıktır. Dolayısıyla bir ihtimal Vecdî Ahmed Efendi ile Nûh b. Mustafa'nın yakın zamanlı olarak bire bir aynı isimli birer eser kaleme almış olmalarıdır ki bu ihtimalin çok kuvvetli olduğu söylenemez. Daha olası görünen ise *Ravza*'nın Nûh b. Mustafa'ya ait olup, Vecdî Ahmed Efendi'ye nispet edilmesidir. Gerek metin içi delâletler, gerekse Nûh b. Mustafa hakkında ulaşılabilen veriler bu yargıyı destekler mahiyettedir.

Bu meyanda ilk üzerine durulabilecek husus, Nûh b. Mustafa'nın eserlerinde kendisini takdim biçimi ve bu noktada kullandığı ifadelerdir. O, biyo-bibliyografik kaynaklarda Anadolu'ya nispetle

²⁰ Nûh b. Mustafa el-Konevî er-Rûmî el-Misrî, *Ravzatü's-şafâ fi vâlideyi'l-Muştafâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 115), vr. 91a-118b.

²¹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333 H), 1/50.

²² ör. bk. Akçay, *Hz. Peygamber'in Anne-Babasının Dinî Konumu*, 251-254; Semih Ceyhan, "Eski Bir Polemiğin Yeni Yorumları: Osmanlı Süfilerinin Ebeveyn-i Resûl Literatürüne Kazandırdığı Perspektif", *Osmanlı Düşüncesi: Kaynakları ve Tartışma Konuları*, ed. Fuat Aydın vd. (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2019), 663-664; Fadıl Aygün, "Osmanlı Dönemi Nübüvvet Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/27 (2016), 165.

²³ Nûh b. Mustafa (çev.), *Terceme-i Milel ve Nihâl*, mlf. Abdülkerim eş-Şehristânî (İstanbul: Tabhâne-i Âmire, 1279 H), 101.

er-Rûmî,²⁴ Konya’da bir müddet müftülük yaptığı için el-Konevî,²⁵ Mısır’a gidip burada ikamet etmesi sebebiyle el-Mısırî,²⁶ Hanefî mezhebi âlimlerinden olduğu için de el-Hanefî²⁷ nisbeleriyle anılmaktadır.

Nûh b. Mustafa’nın, ekseriyetle Arapça nadiren de Osmanlı Türkçesi eserlerinde kendisini sadece “Nûh b. Mustafa”²⁸ ya da “Nûh b. Mustafa el-Hanefî”²⁹ olarak takdim ettiği görülmektedir. Buna mukabil, kahir ekseriyeti Türkçe olan, ilmihal türü ya da akaid/kelâm, tasavvuf ve âdâba ilişkin eserlerinde ise “Vecdî” mahlasını tercih etmektedir.³⁰ Nûh b. Mustafa’nın Vecdî lakabını kullanması, öyle anlaşılıyor ki, ona ait pek çok eserin katalog kayıtlarında ve muhtemeldir ki bu kayıtlardan hareket eden Bursalı Mehmed Tâhir’de Vecdî Ahmed Efendi’ye nispet edilmesine sebebiyet vermiştir. *Mürşidü’l-hüdâ, Tuḥfetü’z-zâkirîn, Zübdetü’l-kelâm, Râhatü’l-eşbâḥ fi beyâni’l-ervâḥ, Risâle fi ḥaḳîkat-i nevm ve ru’yâ* bu kabilden örnekler olarak zikredilebilir. Oysa öncelikle, Nûh b. Mustafa *Terceme-’i Milel ve Niḥal*’inde bu eserlerin bir kısmını kendisine ait olarak bizzat zikretmektedir.³¹ Ayrıca bazı yazma nüshalarda, müellif “Vecdî”nin Nûh b. Mustafa olduğuna dair

²⁴ Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbillah el-Muhibbî ed-Dımaşki, *Hulâşatü’l-eser fi a’yâni’l-karni’l-hâdi ‘aşer* (Kahire: y.y., ts.), 4/458; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu’cemü’l-mü’ellifin* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1993), 4/42; Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A’lâm: Kâmûsü terâcim li-eşheri’r-ricâl ve’n-nisâ* (Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 2002), 8/51.

²⁵ İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyetü’l-ârifin esmâ’ü’l-mü’ellifin ve âşâru’l-muşannifin* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ts.), 2/498; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 2/44.

²⁶ Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur* (Leiden: E. J. Brill, 1938), 2/432.

²⁷ Kehhâle, *Mu’cemü’l-mü’ellifin*, 4/42; Ziriklî, *el-A’lâm*, 8/51. Kâtib Çelebi, “er-Rûmî el-Mısırî el-Hanefî” nisbelerini bir arada kullanmaktadır; Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn ‘an esâmi’l-kütüb ve’l-fünûn*, tsh. M. Şerefeddin Yaltkaya - Kilisli Rifat Bilge (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ts.), 2/1821.

²⁸ ör. bk. Nûh b. Mustafa, *el-Maḳâsîdü’l-ḥasene* (Ankara: Milli Kütüphane, Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 4220), 1b; Nûh b. Mustafa, *Terceme-’i Milel ve Niḥal*, 2.

²⁹ ör. bk. Nûh b. Mustafa, *el-Ḳavlü’l-dâl ‘alâ ḥayâti’l-Ḥaḳır ve vücûdi’l-ebdâl*, thk. Ramazan Muhammed b. Ali es-Saftâvî (Beyrut: Kitâb Nâşirûn, 2013), 7; Nûh b. Mustafa, *el-Kelâmü’l-mesûk li-beyâni mesâ’ili’l-mesbûk* (*Risâle fi’l-mesbûk* şeklinde) (Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 3953), 1b; Nûh b. Mustafa, *el-Kelimâtü’ş-şerife fi tenzîhi Ebî Ḥanîfe ‘ani’t-türrehâti’s-saḥife* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3617), 58b; Nûh b. Mustafa, *el-Fevâ’idü’s-seniye fi’l-mesâ’ili’l-dîniye* (İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, 1142), 1b; Nûh b. Mustafa, *Tenvîru beşâ’iri üli’l-elbâb bi-tefsîri deḳâ’iki Ümmi’l-kitâb* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 115), 1b; Nûh b. Mustafa, *Eşrefü’l-mesâlik fi’l-menâsik* (İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, 571-10), 148b; Nûh b. Mustafa, *Fethu’l-Celil ‘alâ ‘abdihi’z-zelil fi beyâni mâ verade fi’l-istiḥlâfi’l-cum’a mine’l-eḳâvîl* (İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, 571-6), 99b; Nûh b. Mustafa, *ed-Dürü’l-munazzam fi menâkıbi’l-îmâmî’l-a’zam* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 2709), 14b.

³⁰ Vecdî mahlasını, bu tür eserlerinin hemen tümünde birbirine oldukça benzer kalıplaşmış ifade tarzlarıyla, “bu aḥḳaru’l-’ibâd a’nî Vecdî-’i nâ-murâd”, “bu ed’afü’l-’ibâd a’nî Vecdî-’i nâ-murâd”, “bu faḳîr u ḥaḳîr a’nî Vecdî-’i pür-taḳşîr”, “bu faḳîr-i dildâde a’nî Vecdî-’i üftâde” şeklinde kullandığı görülmektedir; Nûh b. Mustafa, *Resûlullâh’in Âbâ-’i ‘îzâmının İsimleri* (*Peygamberin Ecdadının Adları* şeklinde) (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 115), 119a; Nûh b. Mustafa, *Tuḥfetü’z-zâkirîn* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, OE_Yz_0692_01), 1b; Nûh b. Mustafa, *Zübdetü’l-kelâm fîmâ yaḥtâcü ileyhi’l-ḥâşş ve’l-‘amm* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, Bel_Yz_K1434), 1b; Nûh b. Mustafa, *Mürşidü’l-hüdâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 428), 2b; Nûh b. Mustafa, *Râhatü’l-eşbâḥ fi beyâni’l-ervâḥ* (Ann Arbor: University of Michigan, Special Collections Research Center, Isl. Ms. 419), 5a; Nûh b. Mustafa, *Risâle fi ḥaḳîkat-i nevm ve ru’yâ* (Ann Arbor: University of Michigan, Special Collections Research Center, Isl. Ms. 419), 23b; Nûh b. Mustafa, *Ḳütü’l-ervâḥ* (Ann Arbor: University of Michigan, Special Collections Research Center, Isl. Ms. 419), 29b.

³¹ Nûh b. Mustafa, *Terceme-’i Milel ve Niḥal*, 22 (*Râhatü’l-eşbâḥ ve Zübdetü’l-kelâm*’a işaret), 96 (*Tuḥfetü’z-zâkirîn*’e işaret), 101 (*Mürşidü’l-hüdâ*’ya işaret).

kayıtlara rastlanmakta,³² muhtelif biyo-bibliyografik kaynaklarda da bu eserlerin Nûh b. Mustafa'ya ait olduğu belirtilmektedir. Örneğin muhtemelen Nûh b. Mustafa'nın talebesi olan Yûsuf Efendi, onun terceme-i hâlinde, zikirin fazileti üzerine bir eser yazdığını ve *Tuhfetü'z-zâkirîn* ismini verdiğini söylemektedir.³³ Çağdaşı olan Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657) *Zübdetü'l-keîâm*'i,³⁴ Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1920) *Zübdetü'l-keîâm*, *Mürşidü'l-hüdâ* ve *Tuhfetü'z-zâkirîn*'i,³⁵ Bursalı Mehmed Tâhir *Mürşidü'l-hüdâ* (*Mürşidü'l-hüdâ fi hakkı ebeveyi'r-Resûl* şeklinde)³⁶ ve *Râhatü'l-eşbâh*'i³⁷ Nûh b. Mustafa'ya ait eserler olarak kaydetmektedir. Cemîl el-Azm (ö. 1933), Nûh b. Mustafa'ya nispet ettiği yüzden fazla eser arasında, zikri geçen eserlere de yer vermektedir.³⁸ Buna karşın, Nûh b. Mustafa'nın eserlerine ilişkin bu iltibas ve hatalı nispetler çağdaş literatüre de yansımıştır.³⁹ Diğer eserlerde olduğu gibi, öyle görünüyor ki *Ravza*'nın mevcut tek nüshasında geçen "Vecdî" ibaresi, buna dayalı katalog kaydı ve Bursalı'nın nispeti sebebiyle *Ravza* da Vecdî Ahmed Efendi'ye nispetle bilinirlik kazanmıştır.

Ravzatü's-şafâ'nın aidiyeti konusunda, eserin girişinde müellifin telif gerekçesine ilişkin verdiği bilgiler de bir veri teşkil edecek mahiyettedir. Müellif, "daha önce Mısır ümerasından sancak beyi (*emîru'l-livâ*) Osman Bey Hazretleri'nin emr-i şerifleriyle Hz. Resûlullah'ın vâlideyn-i şerifleri hakkında bir risâle telif ve tasnif ettiğini hâlihazırda söz konusu risâleyi ihtisar etme fikrinin zihnine düştüğünü, eseri tamamladığında da onu *Ravzatü's-şafâ fi vâlideyi'l-Muştafâ* şeklinde isimlendirmeye karar verdiğini" söylemektedir.⁴⁰ Burada zikri geçen eserin, Osman Bey'in talimatı ile kaleme alınan, Nûh b. Mustafa'nın ebeveyn-i Resûl meselesine dair ilk telifi *Mürşidü'l-hüdâ* olduğu açıktır. Zira *Mürşid*'in girişinde Nûh b. Mustafa "büyük âlimlerin ekseriyetinin Hz. Peygamber'in ebeveyninin ehl-i necât olduğu görüşünü benimsediklerini, bir kısım âlimlerin ise onların küfür üzere öldüğü ve sair kâfirler gibi cehennemlik olduklarını savunduklarını" belirtir.

³² Örneğin, *Mürşidü'l-hüdâ*'nın ulaşılabilen en eski tarihli nüshası olan ve henüz Nûh b. Mustafa hayatta iken (h. 1037 tarihli) istinsah edilen Esad Efendi 428 no.'lu nüshanın vikayesinde "*Mürşidü'l-hüdâ* li-Nûh el-Mısrî el-ma'rûf Vecdî" (*Mürşidü'l-hüdâ*, Esad Efendi, 428, 1a), Nuruosmaniye Kütüphanesi 1210 no.'lu nüshanın vikayesinde ise eserin içeriğine de işaret edecek tarzda "*Mürşidü'l-hüdâ fi hakkı ebevey Resûlillâh s.a.v. li'l-Fâzil el-'Allâme Nûh Efendi el-Mısrî şârihu'd-Dürer*" (*Mürşidü'l-hüdâ*, Nuruosmaniye, 1210, 1a) ibaresi yer almaktadır.

³³ Yûsuf Efendi (?), *Terceme li-sâhibi't-te'lif ve't-tasnîf Nûh Efendi* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi ve Eki, 70-06), 105a.

³⁴ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/953.

³⁵ Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifin*, 2/498; Bağdâdî, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl 'alâ Keşfi'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, tsh. Kilisli Rifat Bilge (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 1/612, 2/467, 498.

³⁶ Bursalı Mehmed Tâhir'in Vecdî Ahmed Efendi'ye ait eserler arasında gösterdiği (*Osmanlı Müellifleri*, 1/50) ve kataloglarda yine ona ait ayrı bir eser gibi kaydedilen *Mürşidü'l-hüdâ fi tercemeti'l-ehâdis*, Nûh b. Mustafa'nın *Mürşidü'l-hüdâ*'sının bir nüshasıdır; bk. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 20.

³⁷ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 2/44.

³⁸ Cemîl b. Mustafa b. Muhammed Hâfız el-Azm, *Ukûdü'l-cevher fi terâcimi men lehüm hamsûne tasnîfen fe-mi'e fe-ekşer* (Beyrut: el-Matbaati'l-Ehliyye, 1326 H), 1/273-279.

³⁹ Örneğin *Zübdetü'l-keîâm* için bk. Hatice Kelpetin Arpağuş, "Bir Telif Türü Olarak İlmihal Tarihî Geçmiş ve Fonksiyonu", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2002/1), 35; Adnan Memduhoğlu, "İlmihâl Edebiyatının Tarihi Serencâm", *EKEV Akademi Dergisi -Sosyal Bilimler-* 20/66 (2016), 35; Adem Yıldırım, "Kuruluştan Tanzimât'a Osmanlı İlmihaller", *Kalemname (Kırkkale Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi)*, 4/7 (2019), 41. *Risâle fi hakikat-i nevm ve ru'yâ* için bk. Cemal Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken - Dört Osmanlı: Yeniçeri, Derviş, Tüccar ve Hatun* (İstanbul: Metis Yayınları, 2009), 143. *Risâle fi beyâni'l-eşbâh 'alâ kabri Mûsâ* için bk. Nir Shafir, "In an Ottoman Holy Land: The Hajj and the Road from Damascus, 1500-1800", *History of Religions* 60/1 (August 2020), 30, dn. 115.

⁴⁰ Nûh b. Mustafa, *Ravzatü's-şafâ* (Bağdatlı Vehbi, 115), 92a.

Onun ifadesiyle, “son dönem âlimlerinden Altıparmak Efendi [ö. 1033/1623-24] de tercüme ettiği siyerde müellife tâbi olup bu görüşü aktarmış ve olduğu hâl üzere bırakmış, çoğunluk âlimlerin görüşünü takip etmemiştir;⁴¹ hâlbuki münasip ve belki de gerekli olan, ekseriyete uymaktır. Mısır ümerasından sancak beyi Osman Bey söz konusu tercümenin bu kısmını incelemiş, bu durumu Hz. Peygamber’in şanına uygun bulmadığı için Hz. Peygamber’in ebeveyni ve hattâ Hz. Âdem’e kadar bütün atalarının iman üzere olduklarının beyanını gerekli görmüştür. Son dönem âlimlerinden [Şemseddin] Şâmî’nin, *Sübülü’l-hüdâ ve’r-reşâd fi sîreti hayri’l-‘ibâd* [ö. 942/1536] isimli kitabının ilgili kısmında bu hususu yetkin biçimde ortaya koyduğunu söyleyerek, Nûh b. Mustafa’dan bu kısmı tercüme etmesi talebinde bulunmuştur.”⁴² Yine Nûh’un ifadesiyle Şemseddin eş-Şâmî’nin eserinin ebeveyn-i Resûl ile ilgili kısmı aslen Süyûtî’nin (ö. 911/1505) *Mesâlikü’l-hunefâ’ fi vâlideyi’l-Muşafâ* ve *ed-Düreru’l-kâmine fi islâmî’s-Seyyide Âmine* adlı eserlerinin hulâsasıdır; ancak kendisi Şâmî’nin atladığı bazı verileri de bu iki eserden ilave ederek *Mürşidü’l-hüdâ*’yı oluşturmuştur.⁴³

Her iki eserin aktarılan kısımlarında, *Mürşidü’l-hüdâ*’nın talimatı ile kaleme alındığı belirtilen “Mısır ümerasından” Osman Bey’den bahsedilmesi, Nûh b. Mustafa’nın serencamı ile örtüşen bir veri ortaya koymaktadır. Nûh, Amasya’da doğmuş, Konya’da bir süre müftülük yapmış, Amasyalı hemşehrisi Ömer Bey’in⁴⁴ Mısır valisi olarak tayini ile birlikte onun tarafından Kahire’ye götürülmüş, orada yaşamış ve vefat etmiştir.⁴⁵ Müellifin, irtibatlı olduğu ve emriyle eserlerini kaleme aldığı Mısır ümerasından Osman Bey için “Allah onun değerli varlığı ile [insanların] faydalanmasını daim eylesin, her şeyi kuşatan cömertliğinden ona lütfuyla feyzde bulunsun”,⁴⁶ “fazilet ve edebi zâtında cem eden, öfke ve gazabını yenen, âlim ve fakirleri seven, ilim ve irfan kaynağı, lütuf ve ihsan madeni, en güzel fesahat ve belagatin mazharı ... Allah onun ömrünü ve devletini uzun eylesin, şeref ve mertebesini yüceltsin, akibetini her türlü hayra ulaştırsın, beldesini emin kılıp evladını muhafaza eylesin.”⁴⁷ şeklindeki övgü ifadeleri ve duaları, bu satırların sahibinin mezkûr Osman Bey ile yakın ilişkisi ve bir anlamda onu velinimetini olarak görmesinin – ki bu durum, Osman Bey’in onun hamiliğini üstlendiği intibai uyandırmaktadır– göstergesidir. Ayrıca, Mısır muhitiyle ilişkisine, hattâ aslen orada mukim oluşuna da delâlet etmektedir. Nitekim Nûh b. Mustafa’nın, benzer şekilde *el-Milel ve’n-nihâl* tercümesini Mısır âyanından Yûsuf Efendi’nin

⁴¹ Nûh b. Mustafa’nın söz konusu ettiği eser Molla Muîn el-Miskîn’in (ö. 907/1501) *Me’âricü’n-nübüvve fi medârici’l-fütüvve* adlı Farsça eseridir. Altıparmak Mehmed Efendi’nin (ö. 1033/1623-24) bir çevirisi yanında, ondan önce Celâlzâde Mustafa Bey (ö. 975/1567-68) tarafından *Delâ’il-i Nübüvvet-i Muhammedî ve Şemâ’il-i Fütüvvet-i Ahmedî* adıyla yapılan bir çevirisi de Altıparmak’a nispetle şöhrat bulmuştur. Nûh b. Mustafa’nın, *Mürşid*’in yazımına sebep olarak gösterdiği ifadeler için bk. Muînüddin el-Miskîn Muhammed Emîn b. Şerefiddin el-Hâc Muhammed el-Ferâhî el-Herevî, *Me’âricü’n-Nübüvve Tercemesi (Delâ’il-i Nübüvvet-i Muhammedî ve Şemâ’il-i Fütüvvet-i Ahmedî)* adıyla, çev. Altıparmak Mehmed Efendi (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 3020), 189b.

⁴² Nûh b. Mustafa, *Mürşidü’l-hüdâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, 390), 2a-b.

⁴³ Nûh b. Mustafa, *Mürşidü’l-hüdâ* (Hamidiye, 390), 2b.

⁴⁴ Nûh b. Mustafa’nın vefatından üç yıl öncesine (1067/1657) ait bir belgede Mısır valisi olarak, vefatından yedi yıl sonraki (1077/1667) bir belgede de sâbık Mısır valisi olarak zikri geçen Ömer Paşa’nın bu zât olması kuvvetle muhtemeldir; bk. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Cevdet Adliye [CADL]*, No. 9, Gömlek No. 570; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Ali Emiri Mehmed IV [AE.SMMD.IV]*, No. 8, Gömlek No. 827.

⁴⁵ Yûsuf Efendi (?), *Terceme* (Halet Efendi ve Eki, 70-06), 108b; Muhibbî, *Hulâşatü’l-eser*, 4/458-459; Bağdâdî, *Hediyetü’l-‘ârîfin*, 2/498; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 2/44.

⁴⁶ Nûh b. Mustafa, *Ravzatü’s-şafâ* (Bağdatlı Vehbi, 115), 92a.

⁴⁷ Nûh b. Mustafa, *Mürşidü’l-hüdâ* (Hamidiye, 390), 2a.

talebiyle yaptığını⁴⁸ belirtmesi de bu hususun teyididir. Binaenaleyh müellifin, –en azından Bursalı Mehmed Tâhir tarafından– doğma büyüme İstanbullu olarak tanıtılan, muhtemelen İstanbul’daki Mimar Acem tekkesinde şeyhlik makamını ihraz eden, İstanbul dışına, özellikle Mısır/Kahire muhitine seyahati bilinmeyen Vecdî Ahmed olmasına (ya da Ahmed Vecdî; bk. aş. dn. 63) nazaran Nûh b. Mustafa olması ihtimali çok daha kuvvetlidir.

Ravzatü’ş-şafâ’nın mevcut tek nüshası ile aynı mecmua içinde ve hemen onun akabinde yer alan Hz. Peygamber’in atalarının isimlerine dair, müellifin kendisini yine Vecdî olarak takdim ettiği risâlede yer alan ifadeler de mezkûr Vecdî’nin Nûh b. Mustafa olduğuna bir işarettir. Müellif, bir kısım ihvânın, kendisinden Hz. Peygamber’in atalarının isimlerini ve bu isimlerin okunuş biçimlerini [ve mânalarını] ortaya koyan bir eser kaleme alması talebinde bulduklarını, aslında *Mürşidü’l-hüdâ* isimli eserinde daha önce bu hususları ayrıntılı ve açıklamalı biçimde ele almış olduğunu, ancak tekrarın faydalı olacağı düşüncesiyle bu talebe karşılık olarak tekrar bu risâleyi kaleme aldığını belirtmektedir.⁴⁹ *Mürşidü’l-hüdâ*’nın Nûh b. Mustafa’nın eseri olduğu müsellem olmanın yanı sıra, söz konusu eserde bu bilgiler de hakikaten ayrıntılı biçimde yer almaktadır.⁵⁰ Ayrıca, bu risâlenin sonunda, nüshanın müellif ile mukabele edildiğini ortaya koyan “bu iki risâleyi [*Ravzatü’ş-şafâ* ve *Resûlullâh’in Âbâ-i ‘İzâmının İsimleri*] Derviş Osman namında bir zâtın istinsah ettiği ve tashih edilmesi için müellife sunduğu, onun da istenen ölçüde olmasa bile elden geldiğince mütalaa ettiğine” dair müellife ait bir beyan bulunmaktadır.⁵¹ Bu husus, *Ravzatü’ş-şafâ*’nın ikinci risâle ile aynı müellife, yani Nûh b. Mustafa’ya ait olduğu kanaatini güçlendirmektedir.

Mezkûr iki risâlenin müellife tashih amacıyla sunulduğunu belirten kısımda, müellifin kendisi hakkında dile getirdiği “sefer hâlinde olduğu için arzu edildiği biçimde incelemesinin mümkün olmadığı, ancak ‘tamamına ulaşılamayan matlubun [yapılabilen] kısmı da terk edilmez’ ilkesi gereğince belli ölçüde tashih ettiği” beyanı da⁵² Nûh b. Mustafa’nın hayatındaki bazı olgularla örtüşmektedir. Nûh’un biyografisini veren Yûsuf Efendi, onun İstanbul’a gidip bir müddet kaldığını ve tekrar Mısır’a döndüğünü kaydetmektedir.⁵³ Onun başka yerlere seyahatler yaptığı da Yûsuf Efendi’nin ifadelerinden anlaşılmaktadır; zira Bağdat’ta âlimlerle olan bir meclisini de bizzat Nûh b. Mustafa’nın ağzından nakletmektedir.⁵⁴

⁴⁸ Nûh b. Mustafa, *Terceme-i Milel ve Nihal*, 3-4.

⁴⁹ Nûh b. Mustafa, *Resûlullâh’in Âbâ-i ‘İzâmının İsimleri* (Bağdatlı Vehbi, 115), 119a. Kuvvetli ihtimalle bu eserin bir başka nüshası olan ve müellif tarafından özel bir isimlendirme yapılmadığı için *Risâle fi ensâbi ehli beyti’n-Nebî şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem* şeklinde kaydedilen risâle de kataloglarda “Nûh Efendi”ye ait Türkçe bir eser olarak nitelenmiştir; *Fihristü’l-kütübü’l-‘Arabîyye el-mahfûza bi’l-Kütübhâneti’l-Hıdıviyye el-Mışriyye el-kâ’ine bi-Serâyi Derbi’l-cemâmîz bi-Mışri’l-mahrûseti’l-mu‘azziye* (Kahire: Matbaatü’ş-Şeyh Osman Abdürrâzık, 1308 H), 7-2/429.

⁵⁰ Nûh b. Mustafa, *Mürşidü’l-hüdâ* (Hamidiye, 390), 46a-55a.

⁵¹ Nûh b. Mustafa, *Resûlullâh’in Âbâ-i ‘İzâmının İsimleri* (Bağdatlı Vehbi, 115), 122a-b. *Ravzatü’ş-şafâ*’nın mevcut tek nüshasının müellif hattı olduğunu ifade eden “müellif nüshası” olduğu şeklindeki hatalı tespit (bk. Akçay, *Hz. Peygamber’in Anne-Babasının Dinî Konumu*, 252), müellifin eserin telifini tamamladığı 12 Rebûlevvel 1038 tarihini kaydederken kullandığı “nemeğahû mü’ellifühü’l-fağır ilâ rahmeti Rabbihi’l-ğadır” (Nûh b. Mustafa, *Ravzatü’ş-şafâ* [Bağdatlı Vehbi, 115], 118b) ifadesinin müstensih tarafından aynen muhafazası ve bunun nüshanın ferağ kaydı zannedilmesinden kaynaklanmış olsa gerektir.

⁵² Nûh b. Mustafa, *Resûlullâh’in Âbâ-i ‘İzâmının İsimleri* (Bağdatlı Vehbi, 115), 122b.

⁵³ Yûsuf Efendi (?), *Terceme* (Halet Efendi ve Eki, 70-06), 107b.

⁵⁴ Yûsuf Efendi (?), *Terceme* (Halet Efendi ve Eki, 70-06), 105a.

Hız. Peygamber'in atalarının isimlerine dair bilgi ve tahlillerin yer aldığı risâlenin başında müellifin, yazım gerekçesi olarak dile getirdiği "bir kısım ihvânın talebi",⁵⁵ müellif ile talep sahipleri arasındaki bir tasavvufî intisap birliğine işaret etmektedir. Risâlenin sonunda ise müellif, *Ravzatü's-şafâ* ve bu risâlenin nüshasını tashih ve mukabele için kendisine sunan Derviş Osman'ı, "Şeyh İbrâhim Gülşenî hazretlerinin fukarasından" şeklinde tanımlamakta, burada İbrâhim Gülşenî'yi "muhakkiklerin sultanı, müdakkiklerin burhanı, âriflerin kutbu, sâliklerin mürşidi, sülûkünü yarıda bırakanların sülûkünü tamamlatan (*vâşilü'l-munakatî'in*)" şeklinde övgü dolu ifadelerle anmaktadır.⁵⁶ Nûh b. Mustafa'nın, Hasan b. Ali b. Ahmed b. İbrâhim el-Halvetî'den tasavvufî ilimleri tahsil ve ondan hırka giyerek Halvetî tarikatına intisap ettiği kaydedilmektedir.⁵⁷ Söz konusu şeyhin ve dolayısıyla Nûh b. Mustafa'nın, Halvetiyye'nin Gülşeniyye koluna mensup olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Nûh, *Tuhfetü'z-zâkirîn*'in zikrin şartlarını beyan ettiği kısmında, müridin zikri kâmil bir şeyhten telkin alması gerektiğini söyledikten sonra bir silsile ortaya koymakta, bu zikir silsilesi Hız. Peygamber'den başlayıp İbrâhim Gülşenî'de (ö. 940/1534) sona ermektedir.⁵⁸ Gülşeniyye'nin kurucusu İbrâhim Gülşenî'nin Kahire'de kendisi adına tesis olunan tekkede şeyhlik vazifesini deruhte ettiği de bilinmektedir.⁵⁹ Nûh b. Mustafa'nın hayatının son demlerini Kahire'de geçirmesi, zikir silsilesinin son halkası olarak İbrâhim Gülşenî'yi göstermesi⁶⁰ ve onun hakkındaki güçlü medih ifadeleri, Nûh'un Gülşeniyye/Halvetiyye intisabına delil teşkil edecek mahiyettedir. Buradan hareketle, söz konusu iki risâlenin müellifinin, – Bursalı'nın aktarımına göre– Nakşibendiyye müntesibi Vecdî Ahmed Efendi değil, Halvetî/Gülşenî "Vecdî" Nûh Efendi olduğu rahatlıkla söylenebilecektir.

En nihayet, aşağıda ortaya konulacağı üzere, müellifin risâle boyunca fikhî, kelâmî, lugavî istidlaller ortaya koyması, hadis ve hadis usulüne ilişkin meselelere kısa bahislerle değinmesi de bu alanların hemen tamamında yetkinliği ve telifatı ile bilinen Nûh b. Mustafa profili ile örtüşmektedir.

Modern literatürde *Ravzatü's-şafâ*'nın Nûh b. Mustafa'ya ait olduğuna dair tek bir kayıt bulunmakta, ancak bu tespitin kaynak ve dayanaklarına ilişkin bir veri ortaya konulmamaktadır. Ayrıca burada –yine bir dayanak gösterilmeksizin– Nûh b. Mustafa'nın söz konusu eseri "Vecdî Ahmed Efendi" müstear ismiyle kaleme aldığı ifade edilmektedir.⁶¹ Ancak Nûh b. Mustafa her ne kadar sıklıkla Vecdî mahlasını kullansa da hiçbir eserinde bu şekilde nitelenmeyi gerektirecek biçimde "Vecdî Ahmed" (ya da "Ahmed Vecdî") tamlamasına rastlanmamaktadır. Ayrıca,

⁵⁵ Nûh b. Mustafa, *Resûlullâh'in Âbâ-ı 'îzâmının İsimleri* (Bağdatlı Vehbi, 115), 119a.

⁵⁶ Nûh b. Mustafa, *Resûlullâh'in Âbâ-ı 'îzâmının İsimleri* (Bağdatlı Vehbi, 115), 122a-b.

⁵⁷ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 4/458; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 2/44. Yûsuf Efendi, ayrıntı vermeksizin sadece sûfiyye tariki ile kuvvetli irtibatı olduğunu ifade etmektedir; Yûsuf Efendi (?), *Terceme* (Halet Efendi ve Eki, 70-06), 105a.

⁵⁸ Nûh b. Mustafa, *Tuhfetü'z-zâkirîn* (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, OE_Yz_0692_01), 89a.

⁵⁹ Nihat Azamat, "İbrâhim Gülşenî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/302-303.

⁶⁰ Hicret Karaduman, "Nûh b. Mustafa'nın (ö. 1070/1660) *Tuhfe-i Zâkirîn* Namlı Eserinde Tasavvufî Muhteva", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (Aralık 2020), 446.

⁶¹ Semih Ceyhan – Orkhan Musakhanov, "Osmanlı Sûflerinin Ebeveyn-i Resûl Risâleleri", *Rûhu Pak Cediti Pak: Abdülehad Nûrî-i Sîvâsî'nin Ebeveyn-i Resûl Risâlesi (İnceleme-Metin)*, mlf. Abdülehad Nûrî (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021), 64.

Bursalı'nın, Nûh b. Mustafa'nın eserlerinin pek çoğunu Vecdî Ahmed Efendi'ye nispet ederek hataya düştüğü görülmekle birlikte, onun *Hilyetü'l-evliyâ*' ve *ravzatü'l-aşfiyâ*' isminde Nûh b. Mustafa'ya ait olmayan bir başka eserini de kaydetmektedir.⁶² Bursalı'nın Vecdî Ahmed Efendi hakkında verdiği, doğma büyüme İstanbullu ve Nakşibendiyye müntesibi olması gibi birtakım bilgiler de onun Nûh b. Mustafa ile özdeşleştirilmesi ve bir müstear isme indirgenmesini güçleştirmektedir.⁶³ Sonuç itibarıyla Vecdî Ahmed Efendi'nin hakiki bir tarihî şahsiyet ve özellikle de *Ravzatü's-şafâ*'nın onun değil, Nûh b. Mustafa'nın telifi olduğunu kesinlik derecesinde söylemek mümkündür.

4. *Ravzatü's-şafâ*'nın Muhtevası

Nûh b. Mustafa'nın, henüz risâlenin girişindeki hamdele kısmında yer alan “Çokça hamd ü senâ habibinin şânını yüceltmek için [onu] soy temizliği ile sair insanlardan seçkin ve burhanını tamamlamak için de atalarından [her] birini zamanındaki insanlardan üstün kılan Hüdâ'yadır.”⁶⁴ ifadeleri, daha başlangıçtan onun yaklaşım tarzını ortaya koymaktadır. Bu şekilde ebeveyn-i

⁶² Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 2/50. Nüshasına ulaşamayan bu eserin, “Ahmed Vecdi Efendi'ye (ö. 1082/1671)” ait, din ve tarikat büyükleri hakkındaki hilyeler (hilye-i ulemâ/evliyâ) türüne ait bir manzume olduğu belirtilmektedir; Mustafa İsmet Uzun, “Hilye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/46.

⁶³ Bursalı'nın mevzubahis ettiği Vecdî Ahmed Efendi, kuvvetli ihtimalle İstanbul'daki Mimar Acem Tekkesi şeyhlerinden Ahmed Vecdî Efendi (ö. 1114/1702) olmalıdır. Bazı kaynaklarda “Ahmed Vahdî” olarak zikri geçen (ör. bk. Tabîbzâde Mehmed Zâkir Şükrî Efendi, *Die Istanbuler Derwisch-Konvente und Ihre Scheiche (Mecmu'a-i Tekaya)*, haz. Mehmet Serhan Tayşî [Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1980], 33; Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş – Ali Yılmaz [İstanbul: Kitabevi, 2006], 3/506) bu zât, Halvetiyye'nin Sivâsiyye koluna müntesiptir. Mezkûr tekkede Habîbî İsmail Efendi'den (ö. 1090/1671) sonra Vecdî'nin babası Mehmed Efendi (ö. ?) meşihat makamına geçmiştir. Ayvansarâyî, Mehmed Efendi'nin, Habîbî İsmail Efendi'nin oğlu olduğunu söylerken (Hâfîz Hüseyin b. İsmail Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmîc* [İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281 H], 1/207), Tabîbzâde, Hüseyin isimli bir şahsın oğlu olduğunu kaydeder (Tabîbzâde, *Die Istanbuler Derwisch-Konvente*, 33). Yine Ayvansarâyî'nin ifadesiyle, Mehmed Efendi'nin vefatı üzerine “mahdumları, Vecdî adıyla mâruv Seyyid Ahmed Efendi ona halef olmuştur.” (Ayvansarâyî, *Hadîka*, 1/207). Ahmed Vecdî Efendi, aynı zamanda Yavaşca Mehmed Ağa Tekkesi şeyhlerinden Mehmed Nazmi Efendi'nin (ö. 1112/1700) halifelerindendir ve Mimar Acem Tekkesi'nin yanı sıra Sirkeci Dede Tekkesi'nin meşihatini de deruhte etmiştir (Tabîbzâde, *Die Istanbuler Derwisch-Konvente*, 16). Ahmed Efendi'nin Vecdî olarak tanınması Bursalı'nın verdiği bilgi ile örtüştüğü gibi, Bursalı'nın Vecdî için kullandığı “doğma büyüme İstanbullu” kaydı, onun hakkında, babasının da İstanbul'da yerleşik olması hasebiyle anlamlı hâle gelmektedir. Bu İstanbul'a yerleşiklik hâli, Vecdî'nin yerine makama geçen oğlu Mehmed Emin Efendi (ö. 1174/1760) ile devam etmiştir (Tabîbzâde, *Die Istanbuler Derwisch-Konvente*, 33; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, haz. Nuri Akbayan – Seyit Ali Kahraman [İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996], 2/460). Burada sorgulanmaya açık bir husus, Bursalı'nın Vecdî Ahmed Efendi'yi “Nakşibendiyye tarikatine müntesip” olarak tanıttığıdır. Bu tespit muhtemelen, Vecdî'nin haleflerinden olan Habîbî İsmail Efendi'nin bir yandan Mevlevîlik'te de postnişinliğe gelecek derecede intisabının bulunması, hattâ buna alamet olmak üzere mezar taşında Mevlevî sikkesinin, –belki bunun yanı sıra Nakşîlik'le irtibatını akla getirecek biçimde– yine mezar taşında Nakşî tacının yer almasından (Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sûfiler, Devlet ve Ulemâ* [İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2007], 150; Mustafa Koç, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u: İstanbul'un İç Tarihi - Fatih* [İstanbul: Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, 2021], 5/2353) kaynaklanmış olmalıdır. İlginç olan bir husus da son şeyh Mustafa İzzet Efendi'nin, Vecdî'nin Bayrâmîyye'den olduğunu söylemesidir (Koç, *Revnakoğlu'nun İstanbul'u*, 5/2353). Binaenaleyh tasavvufî hayatın, aynı anda ya da farklı zamanlarda birden çok tarikate intisabın mümkün oluşu gibi itiyatları ve dinamikleri sebebiyle, önceki şeyhlerde olduğu gibi Vecdî Ahmed Efendi'nin intisabı konusunda da farklı bilgilerin ortaya çıkabildiği görülmektedir.

⁶⁴ Nûh b. Mustafa, *Ravzatü's-şafâ* (Bağdatlı Vehbi, 115), 91b.

Resûl'ün ehl-i necât olduğunu savunanların görüşlerine dayanak olmak üzere sıklıkla müracaat ettikleri Hz. Peygamber'in nesebinin temiz oluşu (zımnen, ataları içerisinde kâfir bulunmadığı) hususuna atıfta bulunmakta, “[O,] Namaza kalktığında, seni ve secde edenler arasında yer aldığını görür.”⁶⁵ âyeti ile “Devirden devire/nesilden nesile âdemoğulları soylarının en temizinden naklolundum; en nihayet şu içinde bulunduğum topluluktan ortaya çıktım.”⁶⁶ hadisinin de bu hususa delâlet ettiğini belirtmektedir. Hemen ardından gelen salvele kısmında Hz. Peygamber'in değerli varlığının âleme rahmet olmasının yanında, latif unsurunun âdemoğullarının yaratılışı için bir illet teşkil ettiğini söylemekte ve kudsî hadis olarak aktarılan “Muhammed olmasa idi seni yaratmazdım.”⁶⁷ rivayetini bunun delili olarak sunmaktadır.⁶⁸

Bu mukaddimenin ardından risâleyi iki ana bölüm (bâb) ve bir hâtîme üzere tertip etmiştir. Birinci bâbda âlimlerin ekseriyetinin ebeveyn-i Resûl'ün ehl-i necât olduğu hususunda hemfikir olduğunu, ancak bu kurtuluşun dayanağının ne olduğu konusunda “fetret ehli olmaları”, “ataları İbrâhim'in dini üzere (hanîf) olmaları” ve “Hz. Peygamber'in nübüvvetinden sonra diriltiip ona iman etmeleri ve sonra tekrar ölmeleri” şeklinde üç farklı görüşün ortaya çıktığını ifade etmektedir.⁶⁹

Mezkûr plan dâhilinde bu bölümün birinci faslı, ebeveynin fetret ehli olmaları sebebiyle kurtuluşa ulaştıkları görüşüne hasredilmiştir. Burada ehl-i fetretin mutlak manada necât ehli olduğu görüşünü, Allah'ın peygamber göndermeden azap etmeyeceğini bildiren âyetlerin zahirine istinad eden bazı Eş'arî kelâmcılar ile Şâfiî fakihlerin görüşü olarak niteler. Bir kısım âlimlerin ise fetret ehlinin de bir imtihana tâbi tutulmasını şart gördüklerini, bunun hadisin hükmüne daha uygun olduğunu savunduklarını söyler.⁷⁰ Metni ve çevirisini verdiği hadis “âhirette sağlırlar, akîf melekeleri yerinde olmayanlar ve çok geç yaşta tebliğ ve davete muhatap olanlar ile fetret döneminde yaşayıp ölenlerin Allah'a karşı mazeret beyan edecekleri, bunun üzerine cehenneme girmeleri emredilerek bir tür sınamadan geçirilecekleri, bu emre itaat edenlerin kurtulup, karşı gelenlerin cehenneme atılacağı”⁷¹ rivayetidir.⁷² Ebeveynin ehl-i fetret olmaları hasebiyle kurtuluşa erdikleri tezini ele alan bu kısmın büyük bölümü, bu hadisin farklı kaynaklarda geçen versiyonlarının tercümesiyle birlikte nakli ve bunlar üzerine değerlendirmelerden müteşekkildir. Maamâfih bu kısmın sonlarında, ehl-i fetret hakkında kelâmcılar nezdindeki ihtilaflara da değinir. Eş'arîler'e göre mâzur olduklarını, Mâtürîdîler'e göre ise mâzur olmadıklarını beyan ederken, Ali b. Osman el-Ûşî'nin (ö. 575/1179 [?]) *Bed'ü'l-emâlî* ve Ebü'l-Muîn en-Neseffî'nin (ö. 508/1115) *Bahru'l-kelem*'ından ilgili kısımları iktibas eder.⁷³

⁶⁵ eş-Şuarâ 26/218-219.

⁶⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, şrh. ve haz. Muhibbüddin el-Hatîb vd. (Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1980), “Menâkıb”, 23.

⁶⁷ Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Şâhihayn*, 2/672; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli şâhibi's-şer'a*, nşr. Abdülmü'tî Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 5/489.

⁶⁸ Nûh b. Mustafa, *Ravzatü's-şafâ* (Bağdatlı Vehbi, 115), 91b.

⁶⁹ Nûh b. Mustafa, *Ravzatü's-şafâ* (Bağdatlı Vehbi, 115), 92b.

⁷⁰ Nûh b. Mustafa, *Ravzatü's-şafâ* (Bağdatlı Vehbi, 115), 94b.

⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/24.

⁷² Nûh b. Mustafa, *Ravzatü's-şafâ* (Bağdatlı Vehbi, 115), 95a-b.

⁷³ Nûh b. Mustafa, *Ravzatü's-şafâ* (Bağdatlı Vehbi, 115), 99b-100a.

Bunun devamında, konuyla alakalı bir bahis olmak üzere, aklın mûcib illet, yani mükellefiyeti vacip kılan bir sebep olup olmadığı konusundaki mezhebî ayrışmalara değinmesi de ilgi çekicidir. Mu'tezile nezdinde aklın, mutlak ve kesin biçimde, hasen gördüğü şeyleri vacip, kabih gördüklerini ise haram kılacak, şer'î illetlerin de üstünde bir otoriteye sahip olduğunu, Eş'arîler'e göre ise çocuk ve dağ başında yaşayıp tebliğ'e muhatap olmamış kimsenin mâzur olduğunu kaydetmektedir.⁷⁴ "Hanefiyye"nin görüşünü de her ne kadar akıl potansiyel sahibi ve ehliyetin sübutu için yeterli olsa da aklî verilerde hata olabileceği, bunun için de belli bir tecrübe ve idrak seviyesine ulaşacak bir ömür yaşamanın ya da bir irşad ve tenbih gibi kişiyi marifete götürecektir bir ilave unsurun olması gerektiği şeklinde vermektedir.⁷⁵ Bu takririn sonunda, Ehl-i sünnet ve'l-cemaate göre fetret ehli olup büluğa ermeyenler ya da büluğa erse de akıllarıyla yaratıcının varlığı ve birliğini istidlal etmeyenlerin ittifakla kurtuluşa ereceklerini, büluğa erip küfür ve imandan birine itikat etmeyen ya da küfre itikat edenlerin ise Hanefî âlimlerine göre azap göreceklerini kaydeder.⁷⁶ Burada göze çarpan bir husus, Hz. Peygamber'in ebeveyni için bu kurtuluş gerekçelendirmesinin kullanılmamasının evlâ olduğunu ve bundan sonra zikredeceği iki tarihten birinin tercih edilmesi gerektiğini söylemesidir⁷⁷ ki bu, fetret ehli hakkında Ebû Hanîfe doğrultusunda şekillenen Hanefî/Mâtürîdî görüşü tercih ettiği anlamına gelmektedir.

Ebeveynin kurtuluşa erdiği kanaatinin bir diğer dayanağı olan, onların ataları Hz. İbrâhim'in dini üzere olduklarını işlediği kısımda Nûh b. Mustafa, tutarlı bir mantık örgüsü içerisinde, Hz. İbrâhim'in duası⁷⁸ bereketine onun neslinden fitrat dini üzere kulluk edenlerin hep var olageldiğini, "[O,] Namaza kalktığında, seni ve secde edenler arasında yer aldığını görür."⁷⁹ âyetinde dile getirilen "secde edenler arasında yer alma"nın soyun peygamberden peygambere intikalini ifade ettiğini, en nihayet Câhiliye döneminde bu inanca sahip -isimlerini de verdiği- bir kısım insanların olduğunu, Hz. Peygamber'in ebeveyninin de bunlar arasında olmasına mâni bir durum bulunmadığını belirtir.⁸⁰

Nûh b. Mustafa'nın ebeveyn-i Resûl'ün necâtını kabul ederken, kendisinin de kişisel olarak benimsediği dayanak noktasının, "ebeveynin diriltirilip Hz. Peygamber'e iman ettikten sonra tekrar ruhlarının kabzedilmiş olması"na dair rivayetler⁸¹ olduğu anlaşılmaktadır. Esasen bu temellendirmeyi yapabilmek, söz konusu rivayetlerin şu ya da bu şekilde delâlet özelliği taşımasına bağlıdır. Kendisi de bunun bilincinde olarak, âlimlerin ekseriyetine göre bu meyandaki hadis/ler zayıf olsa da örneğin İbnü'l-Cevzî'nin iddia ettiği⁸² gibi mevzu olmadığını, ayrıca zayıf

⁷⁴ Nûh b. Mustafa, *Ravzatü's-şafâ* (Bağdatlı Vehbi, 115), 100a-b.

⁷⁵ Nûh b. Mustafa, *Ravzatü's-şafâ* (Bağdatlı Vehbi, 115), 100b-101a.

⁷⁶ Nûh b. Mustafa, *Ravzatü's-şafâ* (Bağdatlı Vehbi, 115), 101a-b.

⁷⁷ Nûh b. Mustafa, *Ravzatü's-şafâ* (Bağdatlı Vehbi, 115), 101b.

⁷⁸ Müellifin aktardığı âyetler için bk. el-Bakara 2/126; İbrâhim 14/35.

⁷⁹ eş-Şuarâ 26/218-219.

⁸⁰ Nûh b. Mustafa, *Ravzatü's-şafâ* (Bağdatlı Vehbi, 115), 102b-103a, 105a.

⁸¹ Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman İbn Şâhîn el-Bağdâdî, *Nâsihu'l-ħadîs ve mensûhuhû*, thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyri (Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr, 1988), 489-490; Kurtubî, *Kitâbü't-Tezkire bi-aħvâli'l-mevtâ ve 'ulûmi'l-âħire*, thk. Sâdik b. Muhammed b. İbrâhim (Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1425 H), 1/136-142.

⁸² Ebû'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevzû'ât*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1966), 1/284.

hadislerin de fezail ve menâkıb hususlarında birer veri olarak kullanılabilceğini belirtir.⁸³ Muhtelif âlimlerin, böyle bir diriltme hadisesinin aklen ve şer'an imkânsızlık arz etmemesi, Allah'ın kudreti, peygambere istediği lütfu ve bu bağlamda sair peygamberlerinkinin emsali mucizeler vermesinin mümkün oluşuna dair görüşleri üzerinden ebeveynin ihyâsının da gerçekleştiğini teyit çabası sergiler.⁸⁴ Maamâfih bu noktada ebeveynin ihyâ edilip imana ermeleri iddiasına gelecek çok temelli bir itirazın farkındadır. Kendi ifadesiyle, Allah'ın beyanı ve ümmetin icmâ ile ölümden sonraki imanın fayda etmeyeceği ortada iken, ebeveyn-i Resûl'ün bu tarzdaki imanının kurtarıcı olduğu nasıl söylenebilecektir? Buna cevabı, söz konusu hükmün genelliğine, mucize ve keramet nevinden hâllerin bir istisna teşkil edeceği, ebeveynin diriltilmesinin de Hz. Peygamber'e mahsus olağanüstü hâller (*hâşâ'is*) kabilinden olduğudur. Bu beyanını destekleme amacıyla ebeveynin ihyâsını Hz. Yûnus'un kavmi azapla karşılaşmış iken onların iman ve tevbesinin Allah tarafından kabulüne kıyas etmektedir.⁸⁵ Bu, istisnâ durumların olabileceğini ortaya koymak açısından bir anlam ifade etse de "ölümden sonra diriltirme" ortak paydası olmadığı için kıyasın doğru ve geçerli olmadığı söylenebilecektir. Bunun yanı sıra ilgili âyette helak anında iman ve tövbenin kabul edildiği tek istisna örneğin Yûnus kavmi olduğu da açıkça ifade edilmektedir.⁸⁶ Buna rağmen Nûh b. Mustafa'nın söz konusu kıyasa yönelmesi, onun nezdinde ihyâ argümanının ebeveyn-i Resûl'ün kurtuluşa erdiği tezini savunmadaki merkezî rolünü göstermektedir. Ebeveynin ihyâsını kabul etmenin getireceği bir diğer zorluk da ecelin değişmesi meselesidir. Nûh b. Mustafa'nın buna cevabı da ecelin bitmesiyle gelen ölümden sonra imanın söz konusu olamayacağı, ancak ecel bitmeden ölüm geldi ise tekrar diriltip imana ermenin mümkün olduğudur. Bu hususta Ashâb-ı kehf örneğine müracaat eder. Onların âhir zamanda diriltilecekleri, hac yapacakları, kendilerine bir ikram ve teşrif olmak üzere bu ümmetin bir ferdi kılınacakları şeklindeki rivayet⁸⁷ ile "Ashâb-ı kehf, mehdînin yardımcılardır."⁸⁸ hadisini dayanak gösterir. Buna kıyasen, onun ifadesiyle, Allah'ın Hz. Peygamber'e bir ikram olmak üzere ebeveynini ecelleri gelmeden öldürüp sonra dirilterek kalan ömürlerini imana ulaştırmak için kullandırmış olması mümkündür.⁸⁹

Risâlenin ikinci ana bölümü ebeveyn-i Resûl'ün kurtuluşa ermediği iddiasının dayanakları ile bunlara verilen cevapları muhtevidir. Bu iddianın sahiplerinin en güçlü delil olarak Hz. Peygamber'in, anne ve babasının cehennemde olduğunu ya da annesi için istiğfarda bulunmayı isteyip Allah tarafından buna müsaade edilmediğini belirttiği rivayetlere dayandığını söyleyen Nûh b. Mustafa, bu hadislerin, kurtuluşa delâlet eden naslarla çelişik olduğu için tevil edilmesi gerektiği kanaatindedir.⁹⁰ Bunun yanı sıra, hadislerin farklı rivayetlerinde ibare farklılıkları

⁸³ Nûh b. Mustafa, *Ravzatü's-şafâ* (Bağdatlı Vehbi, 115), 106a.

⁸⁴ Nûh b. Mustafa, *Ravzatü's-şafâ* (Bağdatlı Vehbi, 115), 106a-107a.

⁸⁵ Nûh b. Mustafa, *Ravzatü's-şafâ* (Bağdatlı Vehbi, 115), 107a.

⁸⁶ Yûnus 10/98.

⁸⁷ Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî - Muhibbüddin el-Hatîb (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 6/504.

⁸⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, 6/503; Ebû Muhammed Bedrüddin Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Şahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 16/68.

⁸⁹ Nûh b. Mustafa, *Ravzatü's-şafâ* (Bağdatlı Vehbi, 115), 107a-b.

⁹⁰ Nûh b. Mustafa, *Ravzatü's-şafâ* (Bağdatlı Vehbi, 115), 108a.

bulunduğu, söz konusu hadislerin “Biz, bir peygamber göndermedikçe (kimseye) azap edecek değiliz.”⁹¹ âyetinin nüzulünden veya ihyâ hadisesinden önce varit olduğu ve dolayısıyla Hz. Peygamber’in o andaki bilgisini yansıttığı, hadislerin mürsel ya da munkatı olduğu, senedlerinde problem bulunduğu, bu hadisleri sahih olarak değerlendiren âlimlerin bu değerlendirmelerinde mütesahil davrandıkları gibi gerekçelerle delâletlerinin zayıf olduğunu savunmaktadır.⁹² Ona göre, bu rivayetlerin peygamber tebliğine muhatap olunmadığı takdirde azap edilmeyeceğini bildiren âyetle neshedildiği şeklinde muhtasar bir cevap vermek mümkündür ve bir kısım âlimler de böyle bir kestirme çözümü tercih ederek rivayetleri tartışma ihtiyacı hissetmemiştir. Ancak böyle bir cevap sadece ebeveyn-i Resûl’ün fetret ehli olduğunu ve fetret ehlinin de kurtuluşa erdiğini benimseyenler açısından geçerli olabilecektir. Ebeveynin fetret ehli değil hanîf olduklarını ya da fetret ehlinin [iman etmedikleri takdirde] kurtuluşa ermeyeceklerini savunanlar için böyle bir kestirme hüküm bir anlam ifade etmeyecektir. Bu ifadeleriyle zımnen fetret ehli hakkında Hanefî/Mâtürîdî görüşü benimsediğini ortaya koyan Nûh b. Mustafa, ebeveynin kurtuluşa ermediğine ilişkin öne sürülen delilleri bu yüzden ayrıntılı biçimde tartışmak ve reddetmek durumunda kaldığını belirtmektedir.⁹³

Nûh b. Mustafa, risâlenin hâtîme kısmında, bu tarz risâlelerde mutad olduğu üzere, Hz. Peygamber’e eziyet etmenin hükmü üzerinde durmaktadır. Esasen başka müelliflerde olduğu gibi onun açısından da ebeveyn-i Resûl’ün ehl-i necât olduğu görüşünü savunmanın temel saiklerinden birisinin bu olduğu anlaşılmaktadır. Bu meyanda, peygamberler ve özelde Hz. Peygamber hakkında nakisa ifade edecek beyanlarda bulunmaktan, bunun da ötesinde, Kur’ân’da açıkça nehyedilen Peygamber’e eziyet vermekten imtina edilmesinin zorunluluğuna dair tespitler ortaya koymakta ve birtakım rivayetlerle bu hususu teyit etmektedir.⁹⁴ Kemalpaşazâde’nin ebeveyn-i Resûl risâlesindeki “Müslüman’a düşen, Peygamberimiz’in soyunun şerefine herhangi bir şekilde halel getirecek beyanlardan sakınmaktır. Ebeveyninin şirk üzere olduğunu söylemenin, onun temiz soyunun şerefine halel getirmek olduğu son derece açıktır.”⁹⁵ beyanını aktarması, bu tavrın somutlaşan örneğidir. Hz. Peygamber’in ebeveyni hakkında görüş beyan eden kimseye, amaç ve ifade tarzı doğrultusunda uygulanacak hükümleri ortaya koyduktan sonra tekrar ihyâ meselesine dönerek bu hadisin inkâr edilemeyeceğini, zira Hz. Peygamber’in Allah nezdindeki değerine kıyasla ebeveynin diriltilmesinin bir hiç mesabesinde olduğunu, bir yandan da teşvik ve sakındırma amaçlı hususlarda hadisin sahih veya zayıf olmasına itibar edilmeyeceğini belirtmektedir.⁹⁶

Nûh b. Mustafa risâlesini Süyûtî’nin *Mesâlikü’l-ḥunefâ*’sından uzun bir iktibas ve bunun tercümesiyle sonlandırmaktadır. Bu kısımda ebeveynin kurtuluşa ermediğine dair bilginin Müslim’in *Şaḥîḥ*’indeki bir hadiste yer aldığı ve dolayısıyla aksinin söylenemeyeceğini iddia eden

⁹¹ el-İsrâ 17/15.

⁹² Nûh b. Mustafa, *Ravzatü’ş-şafâ* (Bağdatlı Vehbi, 115), 108b-113a.

⁹³ Nûh b. Mustafa, *Ravzatü’ş-şafâ* (Bağdatlı Vehbi, 115), 113b-114a.

⁹⁴ Nûh b. Mustafa, *Ravzatü’ş-şafâ* (Bağdatlı Vehbi, 115), 114a-115b.

⁹⁵ Şemsüddin Ahmed b. Süleyman İbn Kemal Paşa, *Risâle fi ḥaḳkı ebeveyni’n-Nebî (Mecmû’u resâ’ili’l-Allâme İbn Kemâl Bâşâ el-müteveffâ senete 940 h. içinde)*, thk. Abdülcevâd Hammâm, der. Muhammed Hallûf el-Abdullah (İstanbul: Dâru’l-Lübâb, 2018), 5/361-362.

⁹⁶ Nûh b. Mustafa, *Ravzatü’ş-şafâ* (Bağdatlı Vehbi, 115), 116a.

muhatap dört amelî mezhepten hangisine mensup ise, onun, kendi mezhebinde *Şahîhâyn*'daki hadislere muhalif birtakım uygulamalar örnek gösterilerek ilzam edileceğine dair örnekler yer almaktadır.⁹⁷

Değerlendirme ve Sonuç

Nûh b. Mustafa *Ravzatü's-şafâ*'nın telif gerekçesini *Mürşidü'l-hüdâ*'yı ihtisar etmek olarak dile getirirse de konuya ilgi duyması ve telife yönelmesinde başka saiklerin de rol oynadığı söylenebilecektir. Başlangıçta ifade edildiği üzere meselenin itikadî olarak tartışılmasının önemli sebeplerinden birisi, Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhü'l-ekber*'deki beyanı olmuştur. Çok yönlü bir âlim olması yanında Ebû Hanîfe ve mezhebini savunma adına *el-Kelimâtü's-şerîfe fi tenzîhi Ebî Hanîfe* adıyla bir eser yazacak derecede öne çıkan Hanefî fakihî kimliği ile Nûh b. Mustafa'nın da telifinin gerekçelerinden birisinin bu olması kuvvetle muhtemeldir.⁹⁸ Risâlesinde buna doğrudan bir atıfta bulunmamakla birlikte, *Terceme-i Milel ve Nihal*'inin ebeveyn-i Resûl'e ilişkin kısmında “Ebû Hanîfe'nin (müellifin ifadesiyle “İmâm-ı a'zam hazretlerinin”) ‘ebeveynin küfür üzere öldükleri’ ifadesinin, onların sonradan Allah Teâlâ tarafından ihyâsına mâni bir durum olmadığı, küfür üzere ölüp, sonradan Allah'ın Hz. Peygamber'i teşrif amaçlı onları diriltmesinin ve imana gelmiş olmalarının mümkün olduğu” şeklindeki ifadesi⁹⁹ bu tespiti teyit eder mahiyettedir. Esasen necât görüşünün, pek çok müellif tarafından en zayıf delil olarak değerlendirilen ihyâ olgusu üzerinden savunulmasının evlâ olduğunu söylemesi¹⁰⁰ ve büyük ölçüde bunun üzerinden kanaatini temellendirmesi, “ebeveynin diriltirme suretiyle iman ederek kurtuluşa erdiklerini” söyleyenlerin aslında onların “küfür üzere öldüğünü” de zımnen kabul etmiş kimseler olmalarıyla irtibatlıdır. Bu tercihle Nûh b. Mustafa, Ebû Hanîfe'nin “Resûlullah'ın ebeveyni küfür üzere öldüler.” ifadesinin, onların son tahlilde kurtuluşa erdikleri hükmüyle çelişmediğini zımnen ortaya koyabilmekte ve böylelikle bir yandan Ebû Hanîfe otoritesini kabullenip, bir yandan da onun bu vecheden tartışılır olmasının önünü alabilmektedir. Onun, ebeveynin kurtuluşunu “fetret ehli olmaları” ile açıklamaya sıcak bakmaması, fetret ehli konusunda Hanefî/Mâtürîdî yaklaşımı benimseyerek bu hususta bu çizginin âlimlerine atıflar yapması ve “peygamber gönderilmediği müddetçe azap edilmeyeceği”ne dair âyetlere verilen cevapları zikretmesi, mezhebî aidiyet ve kimliğini muhafazasının birer göstergesi olarak kaydedilmelidir.

Nûh b. Mustafa'nın bir yandan da Halvetîliğe intisaplı bir sûfi olması göz önünde bulundurulduğunda, telifinin bir saikin, nûr-i Muhammedî düşüncesi olduğunu söylemek de mümkün görünmektedir. Ebeveynin ehl-i necât olduğu kanaatindeki pek çok müellif tarafından istimal edilen nûr-i Muhammedî anlayışına Nûh b. Mustafa doğrudan atıfta bulunmamaktadır. Ancak risâlesinin hamdele kısmında Hz. Peygamber'in “soy temizliği ile sair insanlardan seçkin kılındığı”nı¹⁰¹ dile getirmesi, takallüb âyeti¹⁰² ve “Devirden devire/nesilden nesile âdemoğulları

⁹⁷ Nûh b. Mustafa, *Ravzatü's-şafâ* (Bağdatlı Vehbi, 115), 116b-119b; krş. Süyûtî, *Mesâlikü'l-hunefâ fi vâlideyi'l-Muşafâ*, thk. Muhammed Zeynühum Muhammed Azeb (Kahire: Dâru'l-Emîn, 1993), 82-84.

⁹⁸ Onun, mübalağalı bir ifadeyle “zamanının Ebû Hanîfesi” olarak tanımlandığı da kaydedilmelidir; bk. Yûsuf Efendi (?), *Terceme* (Halet Efendi ve Eki, 70-06), 107a.

⁹⁹ Nûh b. Mustafa, *Terceme-i Milel ve Nihal*, 100-101.

¹⁰⁰ Nûh b. Mustafa, *Ravzatü's-şafâ* (Bağdatlı Vehbi, 115), 101b.

¹⁰¹ Nûh b. Mustafa, *Ravzatü's-şafâ* (Bağdatlı Vehbi, 115), 91b.

¹⁰² eş-Şuarâ 26/218-219.

soylarının en temizinden naklolundum.”¹⁰³ hadisi ile Hz. Peygamber’in nesebinin temiz oluşuna vurgu yapması, salvele kısmında da Hz. Peygamber’in latif unsurunun âdemoğullarının yaratılışı için bir illet teşkil ettiğini söylemesi¹⁰⁴ bu hususta kuvvetli birer karinedir.¹⁰⁵ Nûh b. Mustafa’nın yaşadığı dönemde kendisi gibi Halvetî olan Sivâsîler ile Kadızâdeliler arasındaki tartışmaların zirveye ulaştığı, Abdülehad en-Nûrî’nin (ö. 1061/1651) bu bağlamda ebeveyn-i Resûl’e ilişkin risâlesini kaleme aldığı göz ardı edilmemelidir. Nûh b. Mustafa’nın yaşadığı bölgeye tartışmanın yansması ya da İstanbul seyahati esnasında tartışmanın boyutlarına vâkıf olmasının, onun meşrepdaşları yanında konumlanacak tarzda bir risâle telifine zemin teşkil etmiş olması da muhtemeldir.¹⁰⁶ Bununla birlikte Nûh b. Mustafa’da örneğin Abdülehad en-Nûrî’de¹⁰⁷ olduğu gibi ayrıntılı ya da sistemleşmiş bir nûr-i Muhammedî merkezli anlatı olmadığını da belirtmek gerekir. Bu durum, yukarıda ifade edildiği üzere ihyâ meselesini merkeze alması dikkate alındığında, baskın “ilmî” kimliğinin sûfilik değil Hanefilik olmasından kaynaklanmış olsa gerektir.

Bütün bu tarihsel, mezhebî ve fikrî arka plan kaynaklı, bağlamsal ya da kişisel ilişkiler kaynaklı gerekçelerin yanında, daha önce ifade edildiği üzere, Nûh b. Mustafa’nın risâlesinin telifinde esasen bütün ebeveyn-i Resûl risâlelerinde söz konusu olan Hz. Peygamber’e karşı edeb ve hürmeti muhafaza ve ona eziyet vermeme kaygısının da bir saik olduğu açıktır. Nitekim bu hassasiyetler ebeveynin küfür üzere öldüğü ya da ehl-i necât olmadığını savunanlar tarafından da gözetilmektedir. Örneğin İbrâhim el-Halebî, meselenin avama indirilmemesi ve onlar nezdinde tartışma konusu yapılmamasını salık verdikten sonra son tahlilde, “ebeveyn-i Resûl’ün kâfirlerin bir örneği olarak verilmemesi gerektiğini”, nitekim kendisinin de risâlesi boyunca ebeveyn-i Resûl’e dair açık bir şekilde bu tarzda özel nitelemede bulunmamaya dikkat ettiğini söylemektedir.¹⁰⁸ Ebû Hanîfe otoritesine dayanarak ve bunun, Hanefî olmanın bir gereği olduğu iddiasıyla¹⁰⁹ ebeveyn-i Resûl’ün “küfür üzere öldükleri” görüşünün en tavizsiz savunucusu olan Ali el-Kârî de (ö. 1014/1605) rivayetlere dayanarak ebeveyn hakkında edeb sınırlarını aşmadan “küfür üzere öldükleri” görüşüne sahip olmakla ebeveyn hakkında pervasızca konuşmak ve onlara lânet etmenin farklı şeyler olduğuna vurgu yapmakta ve ikincisinin yanlış olduğunu

¹⁰³ Buhârî, “Menâkıb”, 23.

¹⁰⁴ Nûh b. Mustafa, *Ravzatü’ş-şafâ* (Bağdatlı Vehbi, 115), 91b.

¹⁰⁵ *Mürşidü’l-hüdâ*’daki benzer ifadeleri için bk. Nûh b. Mustafa, *Mürşidü’l-hüdâ* (Hamidiye, 390), 1b.

¹⁰⁶ Kâtib Çelebi’nin konuya müstakil bir bahis açmasının da (Kâtib Çelebi, *Mizânü’l-hak*, 14-19) gösterdiği üzere Hızır meselesi Kadızâdeliler-Halvetîler mücadelesinin vücut bulduğu alanlardan birisidir. Büyük ölçüde ibnü’l-Arabî (ö. 638/1240) kaynaklı ve merkezli, *Fuşûşu’l-hikem* üzerinden içeriklenen Hızır’ın kimliği meselesi Memlükler döneminden itibaren tepki ve refleks konusu olmuş, Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı’ya intikal ederek üzerine özel bir literatür oluşmuştur; Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, 250. Bu tartışmada Kadızâdeliler’in, Hızır’ın hayatta olmadığı kanaatini benimsedikleri anlaşılırken, Sivâsîler tam aksi istikamette eserler kaleme almış ya da eserlerinde aksi görüşü savunmuştur; Muhammet Raşit Akpınar, *Kadızâdeliler ve Sivâsîler Tartışması* (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 105; Ali Fuat Bilkan, *Fakihler ve Sofuların Kavgası: 17. Yüzyılda Kadızâdeliler ve Sivâsîler* (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2016), 148. Nûh b. Mustafa’nın, kendi beyanıyla, Hızır’ın diri olup olmadığı, abdâl, nüceba, evtâd ve aktâbın aslının olup olmadığı sorulması üzerine kaleme aldığı eserinde her iki tarafın da görüş ve delillerini ortaya koyup tartışarak, âlimlerin ekseriyetinin Hızır’ın hâlâ hayatta olduğu, azınlığın ise öldüğünü savunduğunu belirtmesi, hem onun Kadızâdeli-Sivâsî tartışmalarının gündemini takip ettiği, hem de bir yandan bu hususta tarafını ortaya koyduğunu göstermektedir; bk. Nûh b. Mustafa, *el-Ķavlü’-d-dâl*, 26-58.

¹⁰⁷ Abdülehad en-Nûrî, *Te’dîbü’l-mütemerridîn* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 5293), 307a-315a.

¹⁰⁸ İbrâhim el-Halebî [?], *Risâle fi şerefi’l-Ķuraşi Nebiyyinâ* (Yazma Bağışlar, 2061/2), 75a.

¹⁰⁹ Ali el-Kârî, *Edilletü mu’teĶadi Ebî Hanîfe*, 5/498.

belirtmektedir. Onun ifadesiyle, son tahlilde ebeveyni Allah'ın rahmetinden tard etmek kişilere düşen bir şey değildir; onların azabının hafifletilmesi için dua ve durumlarını Allah'a havale etmek gereklidir. Ümmetin babası olmak haysiyetiyle Hz. Peygamber'in kemal-i hürmete lâyık olmasının yanında ebeveyni lânet etmek toplumda fesada da yol açacaktır.¹¹⁰ Kâtib Çelebi'nin, âlimler nezdinde mesele tartışılabilir olsa da avama düşenin bu konuyu mevzubahis etmemek, hüsnüzan ile yaklaşım “zayıf rivayetlere göre ebeveynin mümin olmaları umulur” demek ve onlar hakkında edebi terk edip kâfir lafzını kullanmaktan kesin biçimde geri durmak olduğu beyanı¹¹¹ bunun bir diğer örneğidir.

Nûh b. Mustafa'nın *Mürşidü'l-hüdâ'sının*, onun bizzat ifade ettiği üzere Şemseddin eş-Şâmî'nin *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fi sîreti hayri'l-ibâd* isimli eserinin ebeveyn-i Resûl ile ilgili kısmının Süyûtî'nin *Mesâlikü'l-hunefâ* ve *ed-Düreru'l-kâmine*'sinden iktibaslarla zenginleştirilmiş bir tercümesi mahiyetinde olduğu göz önünde bulundurulursa, *Ravzatü's-şafâ*'nın tespit edilebilen ilk müstakil Osmanlı Türkçesi ebeveyn risâlesi olduğunu söylemek mümkündür.¹¹² Bu eserin, “büyük ölçüde Süyûtî'nin *Mesâlikü'l-hunefâ*”sının bir özeti gibi” olduğu tespiti¹¹³ ise kısmen indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. *Ravzatü's-şafâ*'nın, ebeveyn-i Resûl'ün ehl-i necât olduğu görüşünü ele alan birinci bâbının, Süyûtî'nin eserinin tamamına yayılan planı takip ettiği doğrudur. Ancak Süyûtî'nin *Mesâlik*'i bütünüyle bu görüşün ispatına hasredilmişken, *Ravza*'da sadece birinci bâb bu içeriktedir. *Ravza*'da ebeveynin ehl-i necât olmadıkları görüşünü ve bunun eleştirisini içeren ikinci bâb ile Hz. Peygamber'e eziyetin hükmü gibi konuları ihtiva eden hâtime, Nûh b. Mustafa'nın eserini *Mesâlik*'ten ayıran kısımlar olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca Süyûtî, ebeveyn-i Resûl'ün necâtını savunanların dayanaklarından birisi olan “onların fetret ehli olduğu” görüşünü izah sadedinde kendi mezhebî aidiyeti doğrultusunda Eş'arî/Şâfiî âlimlerin görüşlerini aktarırken, Nûh b. Mustafa'nın görüşleri serdetmenin yanında fetret ehlinin kurtuluşa ermesi konusundaki ihtilaflara da değinmesi ve bu noktada Hanefî/Mâtürîdî bir yaklaşım sergilemesi onu Süyûtî'den ayıran hususlardandır. *Ravza*'nın “gerek içerik ve gerekse tasnif açısından orijinal olmaktan ziyade –birkaç eser hariç– büyük ölçüde Süyûtî'nin risâlelerinden derleme bir eser hüviyetinde” olduğu yargısı¹¹⁴ ise nispeten kabul edilebilirdir. Ancak bu görünüm, Süyûtî'nin ebeveyn-i Resûl literatürüne altı müstakil risâle ile yaptığı katkı göz önünde bulundurulduğunda garip karşılanmamalıdır. Zira öncelikle Süyûtî konuya ilişkin hemen her türlü rivayeti derleyip eserlerine derlediği için ondan sonra tam anlamıyla orijinal ve onun eserlerinden mutlak bağımsız bir ürün ortaya koymak neredeyse imkânsızdır. Başka bir deyişle Süyûtî ile birlikte konuya ilişkin malzemenin çerçevesi ve sınırları büyük ölçüde belirlenmiş ve söz konusu veriler bir kadr-i müşterek oluşturacak kadar kemikleşmiştir. Bu anlamda Süyûtî, sonraki ebeveyn-i Resûl risâlelerine veri –ve bazı eserler için yaklaşım tarzı ve istidlal biçimleri– açısından kaynaklık

¹¹⁰ Ali el-Kârî, *Edilletü mu'tekadi Ebî Hanîfe*, 5/500.

¹¹¹ Kâtib Çelebi, *Mîzânü'l-hak*, 59.

¹¹² Kataloglarda Vecdî Ahmed Efendi'ye nispetle *Risâle fi hakkı ebeveyi'r-Resûl* adıyla müstakil bir risâle olarak gösterilen Osmanlı Türkçesi metin, aslında Nûh b. Mustafa'nın *Terceme-i Milel ve nihal*'inin Ehl-i sünnet itikadının delillerine hasrettiği ikinci faslının ebeveyn-i Resûl'e ilişkin kısmının müstakil bir istinsahından ibarettir; İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal, 96/13, 142a-144b.

¹¹³ bk. Akçay, *Hız. Peygamber'in Anne-Babasının Dinî Konumu*, 253; Ceyhan – Musakhanov, “Osmanlı Süflerinin Ebeveyn-i Resûl Risâleleri”, 64.

¹¹⁴ bk. Akçay, *Hız. Peygamber'in Anne-Babasının Dinî Konumu*, 253.

etmiştir. *Ravzatü's-şafâ* da belli yönleri itibariyle bu hususun bir istisnası değildir. Maamâfih her şeyden önce Nûh b. Mustafa'nın onunla müştereken necât görüşünü savunmakla birlikte, yukarıda ifade edildiği üzere mezhebî kimliklerindeki farklılaşma sebebiyle ondan ayrıştığını belirtmek gerekir. Ayrıca konuları ele alırken muhtelif yerlerde "fâide" ve "tenbîh" şeklinde başlıklar açarak kelime ve ibarelerin anlamlarını vermesi, delil getirilen âyetler ile hadisler hakkında bazı lugavî/nahvî tahlillerde bulunması,¹¹⁵ mürsel, mu'dal, munkatî hadislerin tanımı, farklı mezheplere göre delil teşkil etme şartları gibi hadis ve usul bilgilerine,¹¹⁶ aklın mâhiyeti, delâlet otoritesi, fetret ehlinin durumu hakkındaki mezhebî ayrışmalar gibi kelâmî,¹¹⁷ fetret ehli olarak imana ermeyen kimsenin öldürülmesi hâlinde kısas, diyet, tazmin gerekip gerekmeyeceği gibi fikhî tartışmalara¹¹⁸ yer veriyor olması hem müellifin muhtelif ilim dallarındaki yetkinliğini gösteren hem de eseri emsallerinden ayrıcalıklı ve orijinal kılan hususlardır. Ayrıca belirtmek gerekir ki her ne kadar kendisi *Ravza'yı Mürşidü'l-hüdâ'yı* ihtisar ile ortaya koyduğunu söylese de hem tertip hem de orada olmayan bazı veri, tespit ve tartışmaların *Ravza'da* bulunması sebebiyle bunu salt diğer eserin bir özeti olarak görmek de isabetli olmayacaktır.

Nûh b. Mustafa'nın, günümüze ancak tek nüsha hâlinde ulaşabilen, Osmanlı Türkçesi ile telif edilmiş olmak hasebiyle türünün ilk örneğini teşkil eden risâlesinin geniş bir dolaşım alanı elde edemediği anlaşılmaktadır. Bu durum muhtemelen onun çok velud bir müellif ve eserlerinin çok sayıda olması ile aynı konuda telif ettiği *Mürşidü'l-hüdâ'nın* çok daha hacimli bir eser olup fazla sayıda nüsha ile yaygınlık kazanması ve bu sebeple *Ravzatü's-şafâ'nın* bir anlamda onun gölgesinde kalmasından kaynaklanmıştır. Belki yine aynı sebeplerle biyo-bibliyografi müelliflerinin de nazar-ı dikkatinden kaçmak gibi bir talihsizliğe mâruz kalmış ve en nihayet modern literatürde başka bir müellife nispetle kayda geçirilmiştir.

¹¹⁵ ör. bk. Nûh b. Mustafa, *Ravzatü's-şafâ* (Bağdatlı Vehbi, 115), 93b-94a, 95b, 97b, 99a, 114b.

¹¹⁶ ör. bk. Nûh b. Mustafa, *Ravzatü's-şafâ* (Bağdatlı Vehbi, 115), 108b, 110b-112a, 114b.

¹¹⁷ ör. bk. Nûh b. Mustafa, *Ravzatü's-şafâ* (Bağdatlı Vehbi, 115), 95a-b, 99b-100a, 101b-102a.

¹¹⁸ bk. Nûh b. Mustafa, *Ravzatü's-şafâ* (Bağdatlı Vehbi, 115), 100b-101a.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybanî. *el-Müsned*. 6 cilt. Kahire: y.y., 1313 H.
- Akçay, Mustafa. *H. Peygamber'in Anne-Babasının Dinî Konumu ve Ebeveyn-i Resûl Risaleleri*. İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2005.
- Akçay, Mustafa. "Hz. Peygamber'in Anne- Babasının (Ebeveyn-i Resûl) Dînî Konumuna Dair Ebû Hanîfe'ye Atfedilen Görüş Etrafındaki Tartışmalar". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2009), 1-27.
- Akpınar, Muhammet Raşit. *Kadızedeliler ve Sivâsiler Tartışması*. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.
- Ali el-Kârî, Molla Ebû'l-Hasen Nûreddin Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî. *Edilletü mu'tekadi Ebî Hanîfe fi ebeveyi'n-Nebî*. thk. Muhammed Târik Mağribiyye. *Mecmû'u resâ'ili'l-'Allâme el-Mullâ 'Alî el-Kârî*. der. Muhammed Hallûf el-Abdullah. 5/451-501. İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 2016.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbnü'l-Cezerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/551-557. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Arpağuş, Hatice Kelpetin. "Bir Telif Türü Olarak İlmihal Tarihî Geçmişi ve Fonksiyonu". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2002/1), 25-56.
- Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer. *Fethü'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki - Muhibbüddin el-Hatîb. 13 cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Ayğın, Fadıl. "Osmanlı Dönemi Nübüvvet Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/27 (2016), 133-174.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddin Mahmud b. Ahmed. *'Umdetü'l-kârî şerhu Şahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. 25 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Ayvansarâyî, Hâfız Hüseyin b. İsmail Hüseyin. *Hadîkatü'l-cevâmi'*. 2 cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281 H.
- Azamat, Nihat. "İbrâhim Gülşenî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/301-304. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Azm, Cemîl b. Mustafa b. Muhammed Hâfız. *'Ukûdü'l-cevher fi terâcimi men lehüm hamsüne taşnifen fe-mi'e fe-ekser*. Beyrut: el-Matbaatü'l-Ehliyye, 1326 H.
- Bağdâdî, İsmail Paşa. *Hediyetü'l-'ârifin esmâ'ü'l-mü'ellifin ve âşâru'l-muşannifin*. 2 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Bağdâdî, İsmail Paşa. *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl 'alâ Keşfi'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. tsh. Kilisli Rifat Bilge. 2 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Bahâeddinzâde, Molla Muhyiddin Mehmed. *el-Şavli'l-faşl şerhu'l-Fıkhî'l-ekber li'l-îmâmi'l-a'zam Ebî Hanîfe*. İstanbul: Hakikat Kitabevi, 1990.

- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *Delâ'ilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli şâhibi'ş-şerî'a*. nşr. Abdülmü'tî Kal'acî. 7 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1988.
- Bilkan, Ali Fuat. *Fakihler ve Sofuların Kavgası: 17. Yüzyılda Kadızâdeliler ve Sivâsiler*. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2016.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der Arabischen Litteratur*. 4 cilt. Leiden: E. J. Brill, 1938.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u's-şâhih*. şrh. ve haz. Muhibbüddin el-Hatîb vd. 6 cilt. Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1980.
- Bulut, Halil İbrahim. *Şî't-Sünnî Polemiğinde Ebû Tâlib ve Dinî Konumu*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2011.
- Bulut, Halil İbrahim – Küllü, Cebrail. “Şeyh Müfîd'in Ebû Tâlib'in Dinî Konumuna Dair Görüşleri”. *e-Makâlât: Mezhep Araştırmaları Dergisi* 14/2 (2021), 754-779. <https://doi.org/10.18403/emakalat.900481>
- Bursalı Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. 2 cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333 H.
- Ceyhan, Semih. “Eski Bir Polemiğin Yeni Yorumları: Osmanlı Sufilerinin Ebeveyn-i Resûl Literatürüne Kazandırdığı Perspektif”. *Osmanlı Düşüncesi: Kaynakları ve Tartışma Konuları*. ed. Fuat Aydın vd. 653-685. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2019.
- Ceyhan, Semih – Orkhan Musakhanov. “Osmanlı Sûfîlerinin Ebeveyn-i Resûl Risâleleri”. *Rûhu Pak Cediti Pak: Abdülehad Nûrî-i Sîvâsî'nin Ebeveyn-i Resûl Risâlesi (İnceleme-Metin)*. mlf. Abdülehad Nûrî. 50-78. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Ali Emiri Mehmed IV [AE.SMMD.IV]*, No. 8, Gömlek No. 827.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Cevdet Adliye [C.ADL]*, No. 9, Gömlek No. 570.
- Durmuş, Ali. *Osmanlı Hanefîlerinin Hanefîliğe Eleştirisi: Kadızâdeliler Hareketi*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.
- Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit el-Bağdâdî. *el-Fıkhü'l-ekber*. Ankara: Milli Kütüphane, 1318/3, 53b-54b. *Fihristü'l-kütübü'l-'Arabiyye el-mahfûza bi'l-Kütübhâneti'l-Hıdvîyye el-Mışriyye el-kâ'ine bi-Serâyî Derbi'l-cemâmîz bi-Mışri'l-mahrûseti'l-mu'azziye*. 7 cilt. Kahire: Matbaatü'ş-Şeyh Osman Abdürrâzık, 1305-1310 H.
- Gevrekzâde Hasan Efendi (çev.), *Terceme-i Risâle-i Dağîstânî fi hakkı ebeveyni'l-muhteremeyn*. mlf. Ali b. Sâdık b. Muhammed ed-Dağîstânî. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 1859.
- Gömbeyaz, Kadir. “Ebeveyn-i Resûl Meselesine Özgün Yaklaşımlar: İbrahim el-Halebî'ye (ö. 956/1549) Nispet Edilen Bir Risalenin Neşri ve Analizi”. *Bilimname* 38/2 (2019), 57-81. <https://doi.org/10.28949/bilimname.592278>
- Gömbeyaz, Kadir. “İbnü'l-Cezerî'ye Nispet Edilen Ebeveyn-i Resûl Risalesi Üzerine Birtakım Mülâhazalar”. *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu 01-04 Kasım 2018/Bursa*, 907-922. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021.

Halebî, İbrâhim b. Muhammed b. İbrâhim. *Risâle fi haqqı ebeveyi'r-Resûl*. thk. Ebü'l-Berâ' Ali Rızâ b. Abdullah b. Ali Rızâ el-Medenî. Kahire: Dâru'l-Meâric, 2008.

Halebî, İbrâhim b. Muhammed b. İbrâhim (?). *Risâle fi şerefi'l-Kıraşi Nebiyyinâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 2061/2, 73a-75a.

Husayn, Nebil A. "Treatises on the Salvation of Abū Ṭālib". *Shii Studies Review* 1 (2017), 3-41. <https://doi.org/10.1163/24682470-12340001>

İbn Kemal Paşa, Şemsüddin Ahmed b. Süleyman. *Risâle fi haqqı ebeveyi'n-Nebî*. thk. Abdülcevâd Hammâm. *Mecmû'u resâ'ili'l-'Allâme İbn Kemâl Bâşâ el-müteveffâ senete 940 h*. der. Muhammed Hallûf el-Abdullah. 5/345-362. İstanbul: Dâru'l-Lübâb, 2018.

İbn Şâhîn, Ebû Hafis Ömer b. Ahmed b. Osman el-Bağdâdî. *Nâsihu'l-hadîs ve mensûhuhû*. thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyri. Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr, 1988.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Kitâbü'l-Mevzû'ât*. thk. Abdurrahman Muhammed Osman. 3 cilt. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1966.

İbnü'l-Hatîb, Muhyiddin Mehmed b. Molla Kâsım el-Amâsî. *İnbâ'ü'l-ıstıfâ' fi haqqı âbâ'i'l-Muştafâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, 405/4, 79b-109b.

İbnü'l-Hatîb, Muhyiddin Mehmed b. Molla Kâsım el-Amâsî. *İnbâ'ü'l-ıstıfâ' fi haqqı âbâ'i'l-Muştafâ*. İstanbul: Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Veliyyüddin, 484, 1a-52b.

Kafadar, Cemal. *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken - Dört Osmanlı: Yeniçeri, Derviş, Tüccar ve Hatun*. İstanbul: Metis Yayınları, 2009.

Kalaycı, Mehmet. *Osmanlı Sünnîliği: Tarihsel-Sosyolojik Bir Tahlil Denemesi*. Ankara: Otorite Yayınları, 2015.

Karaduman, Hicret. "Nûh b. Mustafa'nın (ö. 1070/1660) *Tuhfe-i Zâkirîn* Namlı Eserinde Tasavvufî Muhteva". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (Aralık 2020), 441-466. <https://doi.org/10.17120/omuifd.809190>

Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdillâh. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. tsh. M. Şerefeddin Yalçın - Kilisli Rifat Bilge. 2 cilt. Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî, ts.

Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdillâh. *Mîzânü'l-hağ fi ihtiyâri'l-eğak*. İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Gazetehânesi 1280 H.

Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*. 4 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.

Koç, Mustafa. *Revnakoğlu'nun İstanbul'u: İstanbul'un İç Tarihi - Fatih*. 5 cilt. İstanbul: Fatih Belediyesi Kültür Yayınları, 2021.

Kummî, Şeyh Sadûk Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. el-Hüseyn b. Mûsâ İbn Bâbeveyh. *el-İ'tikâdât*. thk. İsmâüddin es-Seyyid. Kum: el-Mu'temerü'l-Âlemî li-Elfiyyeti's-Şeyh el-Müfid, 1413 H.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*. thk. Hişâm Semîr el-Buhârî. 22 cilt. 2. bs., Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.

- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *Kitâbü't-Tezkire bi-ahvâli'l-mevtâ ve 'ulûmi'l-âhire*. thk. Sâdik b. Muhammed b. İbrâhim. 3 cilt. Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1425 H.
- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmânî*. haz. Nuri Akbayer – Seyit Ali Kahraman. 6 cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Memduhoğlu, Adnan. “İlmihâl Edebiyatının Tarihi Serencâmı”. *EKEV Akademi Dergisi -Sosyal Bilimler-* 20/66 (2016), 21-49.
- Muhibbî, Muhammed Emin b. Fazlullah b. Muhibbillah ed-Dımaşkî. *Hulâşatü'l-eser fi a'yânî'l-karnî'l-hâdî 'aşer*. 4 cilt. Kahire: y.y., ts.
- Muînüddin el-Miskîn Muhammed Emîn b. Şerefiddin el-Hâc Muhammed el-Ferâhî el-Herevî. *Me'âricü'n-Nübüvve Tercemesi (Delâ'il-i Nübüvvet-i Muhammedî ve Şemâ'il-i Fütüvvet-i Ahmedî* adıyla). çev. Altıparmak Mehmed Efendi. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 3020.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî. *Şaḥîḥu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1955-1956.
- Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin. *Şanlı Anne-Babaya Dair (Risâle-i Vâlideyn-i Mâcideyn - Fıkh-ı Ekber Şerhi Şerefü'l-Akîde ve Diğer Risaleleri* içinde). haz. Uğur İncebilir. 209-220. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2018.
- Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim. *el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 5 cilt. 2. bs. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Nûh b. Mustafa el-Konevî er-Rûmî el-Mısrî. *ed-Dürrü'l-munazzam fi menâkıbi'l-İmâmi'l-a'zam*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 2709, 14b-25b.
- Nûh b. Mustafa el-Konevî er-Rûmî el-Mısrî. *Eşrefü'l-mesâlik fi'l-menâsik*. İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, 571-10, 148a-153a.
- Nûh b. Mustafa el-Konevî er-Rûmî el-Mısrî. *Fethü'l-Celîl 'alâ 'abdihî'z-zelîl fi beyâni mâ verade fi'l-istiḥlâf fi'l-cum'a mine'l-ekâvîl*. İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, 571-6, 99b-102b.
- Nûh b. Mustafa el-Konevî er-Rûmî el-Mısrî. *el-Fevâ'idü's-seniyye fi'l-mesâ'ili'd-dîniyye*. İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, 1142, 1b-43a.
- Nûh b. Mustafa el-Konevî er-Rûmî el-Mısrî. *el-Ḳavlü'd-dâl 'alâ ḥayâti'l-Ḥaḍır ve vücûdi'l-ebdâl*. thk. Ramazan Muhammed b. Ali es-Saftâvî. Beyrut: Kitâb Nâşirûn, 2013.
- Nûh b. Mustafa el-Konevî er-Rûmî el-Mısrî. *el-Kelâmü'l-mesûk li-beyâni mesâ'ili'l-mesbûk*. *Risâle fi'l-mesbûk* şeklinde; Ankara: Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 3953, 1a-5b.
- Nûh b. Mustafa el-Konevî er-Rûmî el-Mısrî. *el-Kelimâtü's-şerîfe fi tenzîhi Ebî Ḥanîfe 'ani't-türrehâti's-şahîfe*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3617, 58b-75b.
- Nûh b. Mustafa el-Konevî er-Rûmî el-Mısrî. *Ḳütü'l-ervâḥ*. Ann Arbor: University of Michigan, Special Collections Research Center, Isl. Ms. 419, 29b-68b.

- Nûh b. Mustafa el-Konevî er-Rûmî el-Mısrî. *el-Makâşidü'l-ğasene*. Ankara: Milli Kütüphane, Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 4220, 1b-78a.
- Nûh b. Mustafa el-Konevî er-Rûmî el-Mısrî. *Mürşidü'l-hüdâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 428.
- Nûh b. Mustafa el-Konevî er-Rûmî el-Mısrî. *Mürşidü'l-hüdâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, 390.
- Nûh b. Mustafa el-Konevî er-Rûmî el-Mısrî. *Mürşidü'l-hüdâ*. İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, 1210.
- Nûh b. Mustafa el-Konevî er-Rûmî el-Mısrî. *Mürşidü'l-hüdâ fi tercemeti'l-eğâdîs*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 20.
- Nûh b. Mustafa el-Konevî er-Rûmî el-Mısrî. *Râhatü'l-eşbâh fi beyâni'l-ervâh*. Ann Arbor: University of Michigan, Special Collections Research Center, Isl. Ms. 419, 4a-22a.
- Nûh b. Mustafa el-Konevî er-Rûmî el-Mısrî. *Ravzatü's-şafâ fi vâlideyi'l-Muştafâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 115, vr. 91a-118b.
- Nûh b. Mustafa el-Konevî er-Rûmî el-Mısrî. *Resûlullâh'ın Âbâ-i 'İzâmının İsimleri (Peygamberin Ecdadının Adları şeklinde)*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 115, 119a-122b.
- Nûh b. Mustafa el-Konevî er-Rûmî el-Mısrî. *Risâle fi hakikat-i nevm ve ru'yâ*. Ann Arbor: University of Michigan, Special Collections Research Center, Isl. Ms. 419, 23b-27b.
- Nûh b. Mustafa el-Konevî er-Rûmî el-Mısrî. *Risâle fi hakki ebeveyi'r-Resûl*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Pertevniyal, 96/13, 142a-144b.
- Nûh b. Mustafa el-Konevî er-Rûmî el-Mısrî. *Tenvîru beşâ'iri üli'l-elbâb bi-tefsîri deķâ'iki Ümmi'l-kitâb*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 115, 1b-77a.
- Nûh b. Mustafa el-Konevî er-Rûmî el-Mısrî. *Tuhfetü'z-zâkirîn*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, OE_Yz_0692_01.
- Nûh b. Mustafa el-Konevî er-Rûmî el-Mısrî. *Zübdetü'l-keâm fimâ yahtâcü ileyhi'l-hâşş ve'l-âmm*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Yazma Eserler, Bel_Yz_K1434.
- Nûh b. Mustafa el-Konevî er-Rûmî el-Mısrî (çev.). *Terceme-i Milel ve Niğal*. mlf. Abdülkerim eş-Şehristânî. İstanbul: Tabhâne-i Âmire, 1279 H.
- Nûrî, Abdülehad. *Te'dîbü'l-mütemerridîn*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 5293. 278b-315a.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Osmanzâde Hüseyin Vassâf. *Sefîne-i Evliyâ*. haz. Mehmet Akkuş – Ali Yılmaz. 5 cilt. İstanbul: Kitabevi, 2006.
- Rûmî, Hakîm İshâk. *Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber el-müsemma Muhtaşaru'l-hikmeti'n-nebeviyye*. thk. Bajazid Nicević. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015.

Şafir, Nir. "In an Ottoman Holy Land: The Hajj and the Road from Damascus, 1500–1800". *History of Religions* 60/1 (August 2020), 1-36. <https://doi.org/10.1086/709169>

Sînobî, İlyas b. İbrâhîm. *Şerhu'l-Fıkhî'l-ekber (Fıkh-ı Ekber Şerhleri ve İlyâs b. İbrâhîm es-Sînobî'nin Fıkh-ı Ekber Şerhi içinde)*. thk. Fethi Kerim Kazanç. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebû Bekr b. Muhammed. *Mesâlikü'l-hunefâ fi vâlideyi'l-Muşafâ*. thk. Muhammed Zeynühum Muhammed Azeb. Kahire: Dâru'l-Emîn, 1993.

Şeyh Müfîd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî. *Evâ'ilü'l-makâlât*. thk. İbrâhîm el-Ensârî. Kum: el-Mu'temeru'l-Âlemî li-Elfiyyeti's-Şeyh el-Müfîd, 1413 H.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Tefsîru't-Taberî: Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Çur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî. 26 cilt. Cîze: Dâru Hecr, 2001.

Tabîbzâde Mehmed Zâkir Şükrî Efendi. *Die Istanbuler Derwisch-Konvente und ihre Scheiche (Mecmu'â-i Tekaya)*. haz. Mehmet Serhan Tayşi. Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1980.

Uzun, Mustafa İsmet. "Hilye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/44-47. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Üzümlü, İlyas. "Molla Kâbız". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/254-255. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Yıldırım, Adem. "Kuruluştan Tanzimât'a Osmanlıca İlmihaller". *Kalemname (Kırıkkale Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi)*, 4/7 (2019), 30-48.

Yılmaz, Necdet. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sûfiler, Devlet ve Ulemâ*. 2. bs. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2007.

Yûsuf Efendi (?). *Terceme li-şâhîbi't-te'lîf ve't-taşnîf Nûh Efendi*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi ve Eki, 70-06. 104b-108b.

Ziriklî, Hayreddin. *el-A'lâm: Kâmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ'*. 8 cilt. 15. bs. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.